

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

Кафедра управління земельними ресурсами

ДЬОМКІН ЄГОР ІГОРОВИЧ

«Землі сільськогосподарського призначення Миколаївської області:
сучасний стан та головні напрямки раціонального використання»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня
галузі знань 19 «Архітектура та будівництво»
спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій»
за освітньо-професійною програмою «Землеустрій та кадастр»

Науковий керівник:
Чорний С.Г. д-р с.-г. наук, професор

Рецензент:
ФОП Селін В.Г.

Миколаїв - 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Землі сільськогосподарські призначення: наслідки їх активного використання.....	6
1.1. Сільськогосподарські землі: визначення.....	6
1.2. Роль сільського господарства, зокрема, землеробства, в економіці України та Миколаївщини.....	14
1.3. Глобальні та національні екологічні проблеми використання сільськогосподарських земель.....	34
2. Актуальний стан земель сільськогосподарського призначення Миколаївської області.....	39
2.1. Структура сучасного землекористування на Миколаївщині.....	39
2.2. Структура земель сільськогосподарського призначення.....	41
2.3. Агроекологічна оцінка сучасного землекористування та структури земель сільськогосподарського призначення в Миколаївській області.....	42
2.4. Сучасні процеси деградації ґрунтів (ерозія, засолення та осолонцювання ґрунтів, дегуміфікація та втрати поживних речовин, військова діяльність).....	48
3. Оптимізація використання земель сільськогосподарського призначення в Миколаївській області.....	54
3.1. Необхідні зміни в структурі посівних площ.....	54
3.2. Впровадження протиерозійних заходів.....	56
3.3. Розширене використання мінеральних та органічних добрив.....	58
4. Охорона праці в професійній діяльності.....	72
Висновок.....	82
Список використаної літератури.....	84

Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів

ЗСПП – землі сільськогосподарського призначення;

ПКМ - постанова Кабінету Міністрів;

ФАО – продовольча та сільськогосподарська організація ООН.

Вступ

Ефективне використання земель сільськогосподарського призначення є одним із ключових факторів забезпечення сталого розвитку аграрного сектору, продовольчої безпеки та економічного зростання України. Миколаївська область, як частина південного регіону України, характеризується значними земельними ресурсами, що є основою її економіки. Разом із тим, земельний фонд області зазнає значного антропогенного впливу, що створює низку екологічних, економічних та соціальних проблем.

На сучасному етапі земельні ресурси Миколаївщини використовуються недостатньо раціонально, що проявляється у зниженні родючості ґрунтів, нерівномірному розподілі земельних ділянок між користувачами, низькому рівні інновацій у сільському господарстві та недостатній увазі до екологічних аспектів. Також значну роль відіграють питання нормативно-правового регулювання, які потребують подальшого вдосконалення з огляду на актуальні виклики, такі як зміна клімату, необхідність оптимізації аграрного виробництва та розвиток ринку земель.

Актуальність теми визначається тим, що раціональне використання земель сільськогосподарського призначення є однією з основних умов забезпечення їх довготривалої продуктивності, збереження екологічного балансу та підвищення економічної ефективності аграрного сектору. Поглиблений аналіз сучасного стану земель Миколаївської області та визначення ключових напрямків їх оптимізації створюють наукове підґрунтя для розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності використання земельного потенціалу.

Об'єктом дослідження є процеси використання земель сільськогосподарського призначення в Миколаївській області.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та практичні аспекти раціоналізації використання земельного ресурсу.

Мета дослідження полягає у розробці науково обґрунтованих підходів і практичних рекомендацій щодо оптимізації використання земель

сільськогосподарського призначення в Миколаївській області. Для досягнення цієї мети визначено такі основні завдання:

- провести аналіз сучасного стану земель сільськогосподарського призначення в регіоні;
- виявити ключові проблеми використання земель та чинники, що впливають на їх ефективність;
- оцінити нормативно-правове забезпечення управління земельними ресурсами;
- розробити рекомендації щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму використання земель сільськогосподарського призначення;
- сформулювати стратегії збереження та відтворення родючості ґрунтів в умовах сталого розвитку.

Методологія дослідження базується на використанні системного підходу, статистичних методів, порівняльного аналізу, монографічного дослідження, абстрактно-логічного методу. Ці методи забезпечують можливість глибокого аналізу сучасного стану земельного фонду області, виявлення недоліків у їх використанні та розробки шляхів їх усунення.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні нових підходів до раціоналізації використання земель сільськогосподарського призначення, удосконаленні системи управління земельними ресурсами з урахуванням сучасних викликів, а також розробці рекомендацій щодо збереження ґрунтового покриву.

Практична значущість роботи визначається можливістю використання отриманих результатів органами місцевого самоврядування, аграрними підприємствами та землекористувачами для підвищення ефективності управління земельними ресурсами, зокрема шляхом впровадження екологічно орієнтованих та економічно доцільних методів.

У даній роботі було використано 11 малюнків та 10 таблиць.

1. ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПРИЗНАЧЕННЯ: НАСЛІДКИ ЇХ АКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ

1.1. Сільськогосподарські землі: визначення

Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

До земель сільськогосподарського призначення належать:

а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);

б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Землі сільськогосподарського призначення передаються у власність та надаються у користування:

а) громадянам - для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби, ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

б) сільськогосподарським підприємствам - для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

в) сільськогосподарським науково-дослідним установам та навчальним закладам, сільським професійно-технічним училищам та загальноосвітнім школам - для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства;

г) несільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, релігійним організаціям і об'єднанням громадян - для ведення підсобного сільського господарства;

г) оптовим ринкам сільськогосподарської продукції-для розміщення власної інфраструктури.

Земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва використовуються відповідно до розроблених та затверджених в установленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель.

Землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватись у власність іноземцям, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам.

Наразі відсутнє однозначне законодавче вирішення питання щодо категорії та правового режиму земель сільськогосподарського призначення, які входять до складу інших категорій земель: транспорту, лісогосподарського призначення, водного фонду, природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного призначення тощо (у тому числі тимчасово наданих для сільськогосподарських потреб). Наприклад, сьогодні фактично існують, хоча і поза правовим полем, так звані земельні ділянки для обслуговування. Питання надання та використання земельних ділянок для обслуговування визначалися главою 27 Земельного кодексу Української РСР від 25.12.1970. Відповідно до ст. 131 ЗКУ, такі наділи надавалися для вирощування сільськогосподарських культур, а також для сінокосіння окремим категоріям працівників транспорту, лісового господарства, лісової промисловості, зв'язку, водного, рибного, мисливського господарства та деяких інших галузей народного господарства. Службові наділи виділялися із земель, що перебувають у користуванні підприємств, організацій та установ відповідних міністерств і відомств, а в разі відсутності таких земель - із земель державного запасу та земель державного

лісового фонду, розмір наділів визначався статтею 132 Земельного кодексу Української РСР.

Станом на 01.01.2006 у складі земель країни із 60,3 млн. га майже 71,2 % (41,2 млн. га) займали сільськогосподарські землі¹⁰¹.

Сільськогосподарські землі поділяються на дві великі групи: сільськогосподарські угіддя та несільськогосподарські угіддя.

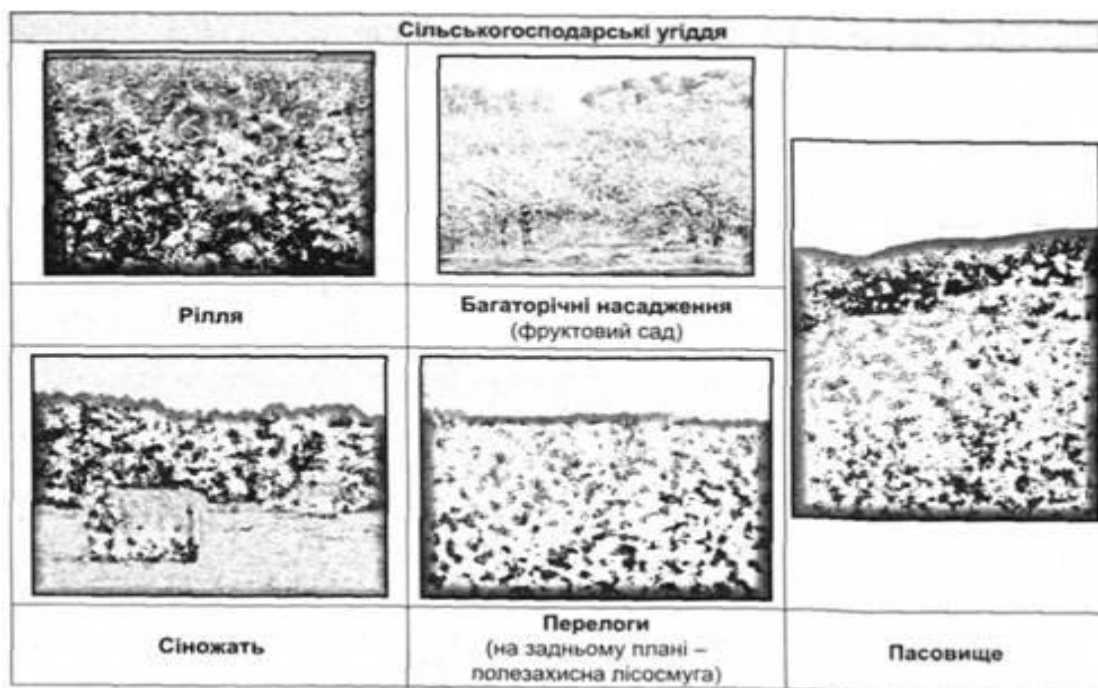

рис. 1 - сільськогосподарські угіддя

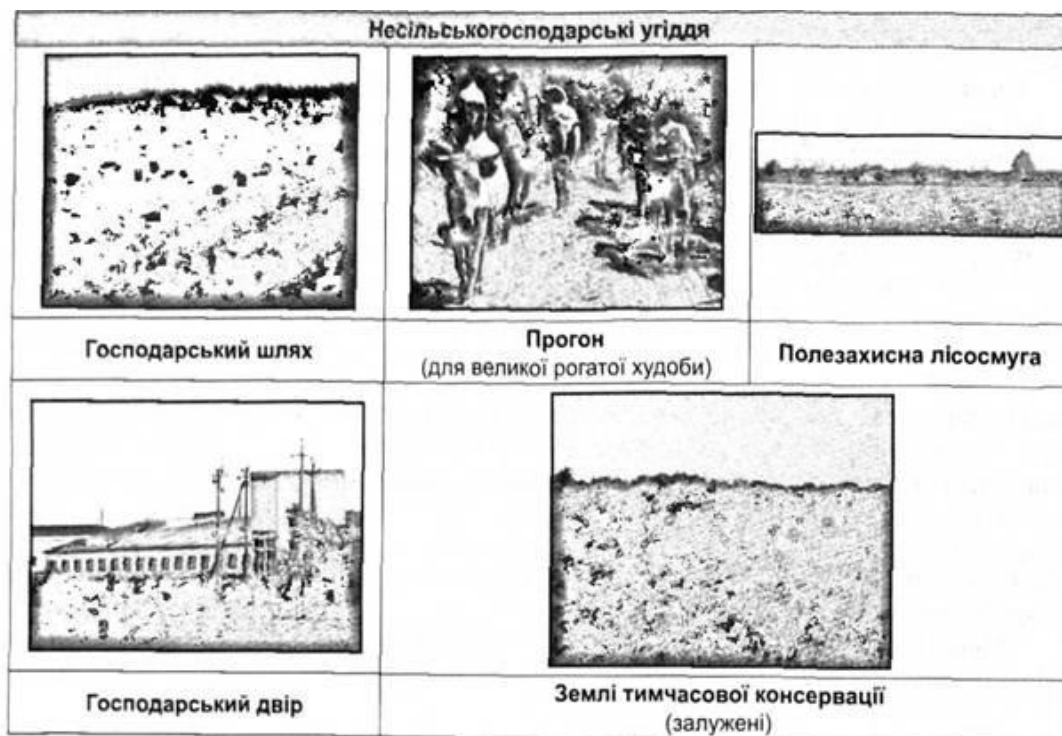

рис. 2 - несільськогосподарські угіддя.

Окремі різновиди ЗСГП потребують коментарю.

Так, не є загальнозрозумілим термін «перелоги», вжитий у рис. 1. Перелоги - один з видів сільськогосподарських угідь, переважно орних, що втратили родючість і не були в обробітку протягом кількох років. На ділянках, зайнятих перелогам, формуються сприятливі умови для відновлення природного рослинного покриву.

Щодо змісту терміну «землі тимчасової консервації», який вжитий у рис. 2, то статтею 172 Земельного кодексу України встановлюються правові засади використання земель, які потребують тимчасової консервації. Згідно з цією нормою, землі тимчасової консервації — це земельні ділянки, які через різні причини (екологічні, агротехнічні чи техногенні) виводяться з активного використання з метою збереження чи відновлення їхніх продуктивних та екологічних властивостей.

Основна мета консервації полягає у запобіганні подальшому деградаційному впливу на землю або у відновленні її природних функцій, які

можуть бути втрачені через інтенсивне використання, забруднення чи ерозійні процеси.

Умови тимчасової консервації земель:

1. Підстави для консервації:

- Значний рівень деградації ґрунтів, включаючи ерозію, виснаження родючості або засолення.
- Забруднення земель небезпечними речовинами, що унеможлиблює їх безпечно використання.
- Порушення ландшафту, що потребує природного відновлення чи рекультивації.

2. Порядок консервації:

Згідно з законодавством, консервація земель здійснюється:

- На основі рішень уповноважених органів державної влади чи місцевого самоврядування.
- За висновками землепорядних та екологічних досліджень, які підтверджують необхідність такої консервації.
- З урахуванням екологічних і економічних наслідків.

3. Особливості використання:

У період консервації землі забороняється їхнє використання для сільськогосподарського обробітку, будівництва чи іншої діяльності, яка може погіршити їхній стан.

4. Відновлення:

Після завершення періоду консервації ділянки можуть бути повернуті до активного використання за умови відновлення їхньої родючості, екологічного стану чи інших необхідних показників.

Значення та переваги:

- Екологічний аспект: Забезпечення природного відновлення земельних ресурсів, збереження біорізноманіття та запобігання негативним наслідкам антропогенного впливу.

- Економічний аспект: Консервація земель є інвестицією у довгострокову продуктивність земельного фонду, що сприяє стійкому розвитку аграрного та природоохоронного секторів.

Таким чином, землі тимчасової консервації є важливим елементом управління земельними ресурсами, спрямованим на збереження та відновлення їх екологічної та господарської цінності. Докладний аналіз конкретних ділянок та визначення оптимальних методів консервації забезпечує стале використання земельного фонду.

За даними Держгеокадастру України, 77,8% сільськогосподарських угідь України (загальна площа 42030,3 га) становлять рілля, 13,2% - пасовища, 5,8% - луки, 2,2% - багаторічні насадження і 1,0% - посівні землі. За роки земельної реформи площа орних земель скоротилася на 1033,7 тис. га., а площа посівних земель збільшилася на 432,7 тис. га.

Така структура земель свідчить про наявність серйозної проблеми. Розорюється близько 54% території - 32,5 млн. га, що є одним з найвищих у світі показників (у Франції - 32,1 %, Польщі - 44,3 %, Великій Британії - 24,1 %, Німеччині - 33,1 %, Нідерландах - 21,7 %), м. Розораність сільськогосподарських угідь в Україні є найвищою в світі. В Україні до обробітку залучені і малопродуктивні землі, включаючи схилі землі та водоохоронні зони, що значно знижує ефективність їх використання.

Природно, що правова система має бути різною для різних типів земель. З іншого боку, не існує спеціальних правил використання різних типів сільськогосподарських земель, за винятком певних вимог у законодавстві щодо обробки землі, меліорації та насінництва, боротьби з бур'янами та ерозією, захисту деградованих земель і т. д. Цю проблему можна розв'язати за допомогою нормативних актів у галузі охорони земель, землеустрою та регулювання сільськогосподарських технологій.

Правовий режим ЗСГП характеризується особливим суб'єктним складом у відносинах із їх використання.

Особливості використання громадянами земель сільськогосподарського призначення для ведення особистого селянського господарства описано у статті 33 та коментарі до Закону про землі сільськогосподарського призначення, статті 35 та коментарі до Закону про землі сільськогосподарського призначення для ведення садівництва, статті 36 та коментарі до Закону про землі сільськогосподарського призначення для вирощування овочів, статті 34 та коментарі до Закону про землі сільськогосподарського призначення для вирощування трави, випасання худоби.

Використання громадянами земель сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можливе або шляхом заснування селянського (фермерського) господарства зі створенням юридичної особи, або шляхом провадження підприємницької діяльності фізичною особою без створення юридичної особи. У такому разі режим використання земель сільськогосподарського призначення є практично ідентичним режиму використання земель сільськогосподарського призначення сільськогосподарськими підприємствами.

Про використання сільськогосподарських земель сільськогосподарськими підприємствами для ведення товарного сільськогосподарського виробництва див. статті 24 і 28 ЗКУ. У Земельному кодексі немає спеціальних положень щодо використання ЗСГП сільськогосподарськими науково-дослідними інститутами, навчальними закладами, сільськими професійними училищами та загальноосвітніми школами в науково-дослідних та освітніх цілях або для поширення передового досвіду в сільському господарстві. Такі види використання здійснюються практично так само, як і використання сільськогосподарських земель для комерційного сільськогосподарського виробництва, особливо з огляду на те, що в багатьох випадках отриманий продукт продається як товар.

Щодо використання ЗСГП несільськогосподарськими підприємствами, установами, організаціями, релігійними організаціями та об'єднаннями громадян для ведення підсобного сільського господарства, то це статтею 37 Земельного

кодексу України регулює особливості використання земель сільськогосподарського призначення (ЗСП) несільськогосподарськими підприємствами, установами, організаціями, релігійними організаціями та об'єднаннями громадян для ведення підсобного сільського господарства. Ця норма законодавства забезпечує можливість вказаним суб'єктам ефективно використовувати земельні ресурси з дотриманням їхнього цільового призначення, але в межах, встановлених законодавством.

Земельні ділянки, надані для підсобного сільського господарства, можуть використовуватися такими суб'єктами для вирощування сільськогосподарських культур, утримання худоби, птиці та інших видів господарської діяльності, спрямованої на забезпечення власних потреб чи потреб пов'язаних із їхньою основною діяльністю. Це право використання забезпечує організацію життєдіяльності підприємств чи організацій, особливо у випадках, коли ведення підсобного господарства є частиною їхньої соціальної функції (наприклад, забезпечення продуктами харчування працівників чи утриманців установ).

Разом із тим, використання таких земель має відбуватися із дотриманням низки умов:

1. Цільове призначення землі: Землі сільськогосподарського призначення залишаються такими й повинні використовуватися виключно для ведення підсобного сільського господарства, без зміни категорії земель.

2. Екологічні норми: У процесі використання земель повинні дотримуватися вимоги екологічного законодавства, що передбачає збереження родючості ґрунтів, недопущення їх деградації або забруднення.

3. Обмеження у використанні: Землі не можуть бути використані для цілей, які суперечать їхньому призначенню, наприклад для будівництва об'єктів, не пов'язаних із підсобним господарством.

4. Дотримання правового порядку: Надання таких земель здійснюється у встановленому законодавством порядку за рішенням органів місцевого самоврядування чи інших уповноважених органів.

Це положення забезпечує оптимальне використання земельних ресурсів України, зокрема через залучення їх до вирішення соціальних, економічних чи організаційних потреб, за умови збереження їх продуктивності та екологічної цінності.

Із особливим суб'єктним складом пов'язаний і особливий порядок передачі ЗСПП у власність та надання у користування. Такий особливий порядок встановлений насамперед для приватизації ЗСПП для ведення фермерського господарства, особистого селянського господарства, садівництва.

До розробка проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь, здійснюється відповідно до ст. 52 ЗУ «Про землеустрій». При розробці таких проектів повинні враховуватись нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах, затв. ПКМ від 11.02.2010 № 164.

Визначення та виконання заходів з охорони земель є загальним обов'язком землевласників та землекористувачів.

Слід мати на увазі, що положення коментованої частини на період до 01.01.2015 поширюються лише на тих власників та користувачів, які використовують земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва загальною площею більш як 100 гектарів.

Також варто наголосити, що передбачена коментованою нормою заборона не означає повної неможливості набуття ЗСПП у власність перерахованими суб'єктами. Спеціальні положення ч. 4 ст. 81, ч. 4 ст. 82 ЗКУ встановлюють можливість набуття ними ЗСПП у власність у порядку спадкування, одночасно передбачаючи обов'язок відчуження земель протягом року.

1.2. Роль сільського господарства, зокрема, землеробства, в економіці України та Миколаївщини

Сільське господарство - один з основних секторів національної економіки, а виробництво продуктів харчування - головна умова життя безпосередніх

виробників, а також є сировинною основою легкої та харчової промисловості. Зі зростанням населення, особливо міського, попит на сільськогосподарську продукцію постійно зростає.

У сільському господарстві, як і в інших галузях суспільного виробництва, відбувається постійний розвиток та удосконалення продуктивних сил, коли сільськогосподарська праця стає більш ефективною та дає змогу виробляти продукцію, що не тільки не є продукцією, але й продуктом харчування, а й продуктами харчування. Чинник часу у сільському господарстві має величезне значення, особливо в плані забезпечення своєчасного та якісного виконання польових робіт. Для досягнення високих результатів весь комплекс агрономічних операцій має бути виконаний у короткі строки. Для цього необхідний повний комплект відповідної сільськогосподарської техніки. Вони мають бути універсальними, щоб не простоювати в позасільськогосподарські періоди.

Ще одна особливість сільського господарства - нерегулярність виробництва. Існує розрив між тривалістю праці та кінцевим результатом. Праця витрачається з перервами протягом року на ріст і дозрівання культур.

Результати виробництва у сільському господарстві сильно залежать від погоди, особливо на півдні України, де посушливі роки - звичне явище, і врожайність знижується. Крім того, сільськогосподарський сектор не має монополії на виробництво, як підприємства. В Україні несільськогосподарську продукцію виробляють 8600 колгоспів, 2600 державних господарств і сотні тисяч індивідуальних фермерів. Така ситуація є історично важливою для формування соціально рентабельної ринкової економіки, адже вона розширює можливості конкуренції між різними формами власності та підвищує ефективність виробництва.

Сільське господарство залишається найважливішим сектором економіки для населення планети та життєзабезпечення країн. На частку сільськогосподарської продукції припадає близько 70 % роздрібних продажів

країни та близько 40 % ВВП України. Сільське господарство також є важливою сировинною базою для харчової та легкої промисловості.

Крім того, люди в цій галузі безпосередньо взаємодіють із природою, що чинить значний вплив на їхнє здоров'я, психологічний, неврологічний та емоційний стан.

У сільському господарстві постійно змінюється співвідношення між продуктивними силами та економічною власністю. Найшвидше ці зміни відбуваються в останні два століття. [1, с. 86-88].

Сільське господарство відіграє дуже важливу роль як каталізатор розвитку ринкової економіки. Ринкова економіка - одне з найбільших здобутків світової цивілізації, природне середовище для взаємодії людства і товаровиробників, середовище, яке характеризується певним порядком саморегулюванням через функціонування основних законів попиту та пропозиції. З огляду на свої розміри, сектор може відігравати (і вже частково відіграє) дуже важливу роль у розвитку ринкової економіки України в силу своїх специфічних особливостей.

Сільське господарство - висококонкурентний сектор з великою кількістю незалежних підприємств, які виробляють практично ідентичну продукцію: у 2010 році налічувалося 6761 комерційне підприємство, 3325 сільськогосподарських виробничих кооперативів, 2901 приватне підприємство, 38,4000 селянських (фермерських) господарств та понад 11 мільйонів індивідуальних фермерів. У майбутньому кількість цих сільськогосподарських підприємств може змінитися у зв'язку з перетворенням сільськогосподарських виробничих кооперативів на приватні підприємства та появою нових фермерів. Через таку велику кількість підприємств вид сільськогосподарської продукції, яку кожне з них постачає на ринок, становить лише невелику частку від загального обсягу продажів. Це є основною причиною посилення конкуренції між сільськими виробниками та водночас запобігає монополізації у сільськогосподарському секторі, що створює ринкове середовище, яке сприяє розвитку інших секторів економіки.

Українське сільське господарство має потенціал стати одними з найбільших експортерів країни в найближчому майбутньому. Цьому сприяють широке використання сільськогосподарських земель і родючі ґрунти. У поєднанні з любов'ю до українського народу це робить Україну однією з провідних країн світу з точки зору сільськогосподарського потенціалу. У майбутньому Україна зможе не тільки повністю задовольнити власний попит на сільськогосподарську продукцію, а й значно збільшити свій експортний потенціал. Отже, сільське господарство може і має стати галуззю, яка відіграватиме дуже важливу роль у процесі виходу України на світовий ринок. [3].

Україна має розвинений продовольчий комплекс, який спроможний не лише повною мірою забезпечити населення країни харчовими продуктами, а й формувати активну позицію країни на міжнародних ринках низки ключових агропродовольчих товарів. Завдяки традиційно потужному продовольчому експорту Україна є одним з гарантів продовольчої безпеки у світі. До повномасштабної війни за обсягами експорту Україна входила до п'ятірки найбільших експортерів зернових у світі, експортували майже 74 % від того, що виробляли, внутрішнє споживання зернових становило лише 20–25 %. Україна постачала 10 % світового експорту пшениці, понад 14 % кукурудзи і понад 47 % соняшникової олії [3]. Наразі завдяки допомозі партнерів Україна залишається ключовим постачальником на світових ринках зерна та соняшникової олії, з часткою понад 10 % міжнародної торгівлі. 2023 р. експортовано 16,1 млн т пшениці до 65 країн, 26,2 млн т кукурудзи до 80 країн і 5,7 млн т соняшникової олії до 130 країн світу [4].

Водночас воєнні дії, що відбуваються в Україні внаслідок масованого нападу російської федерації у лютому 2022 року, призвели до погіршення продовольчої безпеки в Україні, особливо через порушення логістичних ланцюжків, руйнацію інфраструктури, ферм і промислових підприємств, а також зменшення кількості продовольства, яке виробляється діючими підприємствами. На червень 2023 р. сума прямих збитків, завданих агропромисловому комплексу

України, складає 8,7 млрд дол. США (втрати, пов'язані зі знищенням та пошкодженням сільськогосподарської техніки, складають понад 4,7 млрд дол. США; втрати через знищення та крадіжки виробленої продукції оцінюються в 1,9 млрд дол. США). Непрямі втрати агропромислового комплексу оцінюються в 40,3 млрд дол. США [5].

За оцінками ФАО, через війну сільські домогосподарства в Україні зазнали близько 2,25 млрд дол. США збитків. З них близько 1,26 млрд дол. США збитків завдано в галузі рослинництва та 0,98 млрд дол. США – тваринництва. В Україні 25 % сільськогосподарських домогосподарств зупинили або зменшили обсяги виробництва продукції через війну, у прифронтових областях – 38 % [6].

В умовах війни:

- Врожай усіх груп сільськогосподарських культур в 1,5-3 рази перевищує потреби внутрішнього споживання. На кінець 223-2012 років фермери зібрали 7,920 млн тонн (5,840 млн тонн), зокрема зернових, бобових та олійних (2,080 млн тонн), а також 1,190 млн тонн буряків [7]. Це пов'язано з високою врожайністю зернових культур (до 55 ц/га). За оцінками ЮКАБ, у 2023 році виробництво зернових культур в Україні було на 10% вищим, ніж у 2022 році, а олійних культур - на 18%, а виробництво цукрових буряків збільшилось на 29% у порівнянні з 2022 роком[8]. На сьогоднішній день збирання врожаю кукурудзи, станом на 01.11.2024 кукурудзу вже було обмолочено на 90% від прогнозу. Згідно з поліпшеним прогнозом Міністерства аграрної політики, у 2023 році, завдяки вищій, ніж очікувалося, врожайності пізніх культур, фермери зможуть зібрати 8130 млн тонн зернових та олійних культур, з яких 5970 млн тонн зернових та 2160 млн тонн олійних культур;

- Споживання внутрішньої їжі м'яса та м'ясопродуктів є цілком забезпеченим. Споживання свинини, яловичини та м'яса птиці збільшилося з 54,1 кг у 2016 році до 54,7 кг на 1 людину у 2023 році. У середній смузі України у 2023 році буде вирощено 27 кг м'яса птиці, 17,4 кг яловичини на людину, у 2022 році середньоазіатські рибки зростуть на 26,2 кг та 7 кг відповідно, в той самий час свинини буде менше, у 2023 році українці вироблятимуть 19,8 кг свинини на

людину. Очевидно, що кількість м'яса птаха в м'ясі збільшилася на 32 тисячі тонн (100 тисяч до 285 тисяч тонн), м'яса яловичини - більш ніж на 4 тисячі тонн (272 тисячі тонн), а збільшення імпорتنих поставок дало змогу збільшити імпорт трьох видів м'яса на 52 тисячі тонн до 108 тис. тонн;

- поступово відновлюється вітчизняна молочна галузь у сільськогосподарських підприємствах. Виробництво молока в підприємствах у січні – грудні 2023 р. вже вийшло на довоєнний рівень та становило 2 млн 807 тис. т (2 млн 767,7 тис. т у 2021 р.), що на 6 % більше, ніж за 2022 р. [9];

- нарощується виробництво овочів. У 2023 р. в Україні було посіяно цибулі та моркви на 8,1 % та 6,1 % відповідно більше порівняно з 2022 р. Загальна площа під посадку капусти збільшилася на 1,7 %. Площа посівів картоплі зросла на 2 %, столового буряку – на 7 % [10]. На початок листопада 2023 р. українські аграрії зібрали майже 29 млн т овочів, найбільше картоплі – 21,2 млн т, а також: помідорів – 1,4 млн т, капусти – 1,3 млн т, цибулі – 877 тис. т, моркви – 810 тис. т, буряку – 766 тис. т, огірків – 681 тис. т, інших овочів – 1,3 млн т [11]. Пропозиція овочів стрімко збільшилася в III кварталі 2023 р. завдяки надзвичайно сприятливим погодним умовам та нарощуванню обсягів виробництва в певних регіонах. Це дало змогу цілковито компенсувати наслідки для овочівництва від несприятливих безпекових умов у південних регіонах та руйнування Каховської ГЕС [12]. Під впливом гарного врожаю та завдяки нарощуванню обсягів виробництва ціни на овочі у 2023 р. залишалися нижчими, ніж у 2022 р. Зокрема, ціна борщового набору (картопля, цибуля, морква, капуста і буряк) за рік зменшилася на 11 %. Найбільше зниження цін відбулося щодо цибулі та моркви: на 48 % і 33 % відповідно. Ціни на картоплю відчутно зросли, проте вони залишаються одними з найнижчих у Європі [13];

- попит громадян на плодово-ягідні культури цілком забезпечено, хоча внаслідок війни втрачено 25 % площ ягідників, 20 % площ садів [14]. Найбільші виробники фруктів і ягід - Вінницька, Чернівецька, Хмельницька, Дніпропетровська, Львівська, Полтавська області - здатні задовольнити потреби

в цій продукції. Для розвитку садівничої галузі в Україні уряд надав грантову підтримку сільгоспвиробникам на створення та розвиток садівництва, ягідництва та виноградарства, зокрема, у 2023 році було видано грант на закладку нових садів площею понад 2000 га.;

- поступово відновлюються обсяги експорту агропродукції. У 2023 р., за попередніми оцінками, експортовано 67,5 млн т агропромислової продукції різних видів, що на 15 % перевищує показник 2022 р. Разом з тим, експортний виторг у 2023 р. склав 21,9 млрд дол. США, що на 8 % менше від показника 2022 р. через падіння цін майже на всі види агропродукції проти попереднього року та дорогу експортну логістику [15].

Поряд з вищезазначеним, основними викликами та обмеженнями для аграрного сектора України в умовах повномасштабної війни є такі:

- дефіцит фінансових ресурсів для стабільного ведення господарської діяльності сільськогосподарських виробників, зокрема через зростання собівартості виробництва. 2022 р. 21 % підприємств галузі сільського, лісового та рибного господарства одержали чистий збиток (у 2021 р. – 11 %). Рівень рентабельності всієї діяльності у 2022 р. становив 14,1 % (у 2021 р. – 37,8 %). А обсяг капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство у 2022 р. становив 51439 млн грн, що на 26,1 % менше порівняно з 2021 р. За даними дослідження «Україна: вплив війни на прибутковість сільськогосподарського виробництва» [16], за результатами 2023 р. прогнозують зниження збитків агросектора від вирощування зернових та олійних культур, проте виробництво трьох із п'яти основних культур залишиться збитковим. У 2023 році на 7-10% знизився рівень рентабельності виробництва зернових та олійних культур в Україні. Через падіння цін соняшник перетворюється з прибуткової культури на збиткову, збитковість виробництва пшениці зростає, незважаючи на підвищення рівня врожайності, через зниження закупівельних цін. Збитки фермерських господарств від виробництва кукурудзи вдвічі подвоїлися через падіння цін як на внутрішньому ринку України, так і в найближчих портах, а також збільшення витрат на логістику. Найменш збитковою культурою серед основних видів

зернових та олійних культур у жовтні 2023 був ячмінь. Малі та середні фермерські господарства є найменш прибутковими у виробництві зернових та олійних культур. У невеликих фермерських господарств виробничі витрати на закупівлю всіх видів зернових та олійних культур, особливо насіння, засобів захисту рослин і добрив, на 5-10% вищі, ніж у ферм середнього розміру.;

- спрощення процесів сільськогосподарського виробництва, зменшення внесення добрив та засобів захисту рослин, що знижує врожайність сільськогосподарських культур та погіршує якісний склад земель. Нестача фінансування та потреба істотної економії спричинили зниження кількості внесених добрив на 50–60 % [17]. За даними опитування Мінагрополітики влітку 2023 р., питання застосування добрив залишається одним з найчутливіших для аграріїв. Застосовувати їх у повному обсязі готові великі й середні виробники. Зокрема, унесення добрив очікують на вдвічі меншому за агрономічну потребу рівні (47 %). Рівень очікуваного застосування засобів захисту рослин під урожай озимих 2024 р. прогнозують на 56 % від потреби. Лише 10 % респондентів готові застосовувати добрива на рівні 100 % від потреби, засоби захисту – 18 % [18];

- посилення кризових явищ у тваринництві, зокрема в м'ясо-молочній галузі. На січень 2024 р. поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств в Україні оцінювали у 2233,60 тис. голів, що на 3,3 % менше від показника на січень 2023 р., у т. ч. корів нараховували 1290,20 тис. голів (- 4,9 %). Близько 29 % тварин утримується на агропідприємствах, а 71 % – в господарствах населення[19]. На підприємствах за останній рік поголів'я ВРХ скоротилося на 29,5 тис. голів (- 3,2 %), а кількість корів зменшилася на 20,7 тис. голів (- 5,5 %). У господарствах населення за останній рік кількість ВРХ скоротилася на 44 тис. голів (- 3,3 %), а кількість корів зменшилася на 41,9 тис. голів (- 4,6 %). Найбільш вразливими до викликів війни є фермерські господарства населення, де поголів'я тварин зменшується з кожним місяцем. Було встановлено, що сільськогосподарські компанії більш стійкі до викликів воєнного часу. Це призвело, серед іншого, до загального зниження виробництва молока, оскільки домогосподарства населення є основними власниками великої

рогатої худоби, особливо ВРХ, через можливість перенесення тваринницьких ферм у більш безпечні місця, про що свідчить збільшення поголів'я худоби у відносно безпечних районах України. У 2023 році господарства всіх категорій виробили близько 7 млн 412 тис. тонн молока, що на 5% менше, ніж у 2022 році, зокрема, зниження надоїв молока у домашніх господарствах у 2023 році сягнуло 11% порівняно з попереднім роком, незважаючи на те, що сільськогосподарські підприємства збільшили виробництво молока у 2023 році, вони все ще не можуть повністю покрити це зниження.;

- дефіцит трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві. Унаслідок бойових дій частина працівників сільгоспідприємств та фермерів була вимушена не тільки припинити економічну діяльність в аграрному секторі, а й покинути власні домівки. За даними ФАО, понад 150 000 фермерів / працівників продовольчої системи безпосередньо постраждали від війни та/або були змушені мігрувати. У складному становищі опинилися дрібнотоварні виробники, які займалися вирощуванням сезонної продукції, відігравали важливу роль у забезпеченні зайнятості та доходів сільського населення. Вимушене переміщення населення, призов чоловіків до ЗСУ призводять до нестачі робочої сили та збільшення робочого навантаження на жінок [20]. Згідно з опитуванням асоціації «Свинарі України», 26 % господарств, що взяли участь в опитуванні, мають недостатню кількість основного виробничого персоналу свиноферм (технологи, ветеринари, оператори, керівники виробничих майданчиків), стільки ж відчувають дефіцит допоміжних працівників – слюсарів, електриків тощо. 48 % респондентів відзначають брак персоналу не стільки у тваринництві, скільки у суміжних аграрних напрямках діяльності: водіїв, трактористів, механіків, агрономів тощо [21];

- руйнування інфраструктури виробництва, перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції та харчових продуктів. Ворог цілеспрямовано знищує зерносховища, продовольчі склади, логістичну інфраструктуру, а також ускладнює експортні постачання українського збіжжя, що знижує доходи агровиробників, а в умовах труднощів зберігання врожаю через брак

електроенергії в осінньо-зимовий період 2022–2023 рр. це призвело до псування агропродукції і навіть утрати її частини. Наразі сумарна ємність зруйнованих зерносховищ сягає 8,2 млн т, а ємність пошкоджених зерносховищ – 3,25 млн т потужностей одночасного зберігання [22];

- екологічні виклики. Через бойові дії та мінування території у 2022 р. сільгоспвиробники не могли використовувати до 30 % полів для посіву (що сягало 5 млн га); у 2023 р. 25 % площ були непридатними для використання [23, с. 571]. Значних утрат земельним ресурсам та аграрному сектору завдало й руйнування Каховської ГЕС.

Загалом аграрний сектор в умовах повномасштабної війни у 2023 році продемонстрував достатні можливості для виробництва сільськогосподарської сировини та поставок продовольства на внутрішній і зовнішній ринки. Водночас сільськогосподарське виробництво зазнало значних фінансових втрат через низькі ціни на зернові та олійні культури на внутрішньому ринку, труднощі з експортом, обмежені можливості з відновлення матеріально-технічної бази, об'єктів інфраструктури та повернення до обробітку постраждалих від війни земель. Руйнівні наслідки були спричинені руйнуванням росією Каховської ГЕС та неможливістю ведення сільськогосподарської діяльності на затоплених землях. Вимушені зміни в структурі посівних площ з метою збільшення виробництва найбільш рентабельних олійних культур дали змогу частково покрити витрати сільгоспвиробників, а загальний приріст виробництва рослинницької продукції відбувся в основному за рахунок хороших погодних умов. Водночас значна частина тваринництва залишається в стані кризи (особливо в м'ясній та молочній промисловості), головним чином через спад виробництва в домашніх господарствах.

Важливим напрямом для забезпечення функціонування аграрного сектору в умовах повномасштабної війни є збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, спрямоване на підтримання ефективності ланцюжка «виробництво-переробка-зберігання-постачання населенню продуктів харчування», пошуки створення нових (тимчасових) потужностей для

зберігання та первинної переробки продукції, залучення всіх потужностей державного та приватного секторів, реалізація продуктів харчування, підвищення капіталізації та інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств в умовах повоєнного відновлення. Необхідно забезпечити диверсифікацію розвитку сільськогосподарського виробництва на основі формування ринкової системи, що забезпечує підвищення ефективності використання ресурсів у сільському господарстві, зміцнення національної продовольчої безпеки, розвиток різноманітності, збільшення експорту товарів з більш високою доданою вартістю, а також забезпечення комфортних умов життя. Необхідно сформувати нову повоєнну модель розвитку аграрного сектору зі збалансуванням економічно-екологічних чинників, що відповідає цілям сталого розвитку.

Основним завданням Національної аграрної політики на 2021-25 роки є відновлення сільськогосподарського виробництва на незайнятих територіях, що визначається необхідністю якнайшвидше забезпечити попит населення на продовольство, можливістю самозайнятості та, відповідно, необхідністю створення умов для повернення людей до громад, де було відновлено елементарну безпеку. Тому першочерговими завданнями є розмінування сільськогосподарських угідь, територій об'єктів інфраструктури та особистих підсобних господарств у аграрному секторі, визначення завданих збитків та початок рекультивації земель, які постраждали внаслідок бойових дій. Гуманітарне розмінування сільськогосподарських земель має доповнюватися систематичними кроками щодо відновлення таких земель після стадії воєнного забруднення, зокрема відповідними прийнятними змінами у цільовому використанні в сільськогосподарському виробництві.

Необхідно сприяти рівному розвитку менеджменту в усіх організаційно-правових формах. Державна політика сприяння всебічному та багатогранному розвитку аграрного сектору України здебільшого стосується питання якнайшвидшого функціонування дрібного селянського господарства в сільській місцевості. Це потребує інституційної та фінансової підтримки малих і середніх

сільськогосподарських виробників. Сільське господарство та окремі селянські господарства вважаються точкою економічного зростання, що забезпечує засоби для існування значної частини сільських районів та об'єднує дрібні фермерські господарства населення навколо себе.

Існує необхідність у розширенні масштабів експорту сільськогосподарської продукції. Насамперед це стосується збільшення частки готових продуктів харчування та напівфабрикатів у структурі вітчизняного експорту. Для цього рекомендується збільшити обсяги переробки сільськогосподарської сировини в Україні та залучити інвестиції у створення переробних підприємств. Крім того, необхідно підтримувати суб'єктів господарювання, які намагаються виробляти й експортувати сільськогосподарську продукцію, яку Україна раніше не експортувала, але яка має попит у світі (для цього слід підтримати вихід українських малих і середніх сільгоспвиробників на експортні ринки, участь у міжнародних проектах і створення спільних підприємств). Збільшення частки сільськогосподарської продукції, що переробляється на території України та експортується у вигляді готових продуктів харчування, дасть змогу знизити ймовірність виникнення конфліктів із країнами-партнерами, які здебільшого регулюють імпорт сільськогосподарської сировини. Включення України до світової продовольчої системи передбачає перехід з позиції експортера сировини на постачальника високоякісної та безпечної продукції.

Диверсифікація сфери видів державної зайнятості населення, поширення несільськогосподарських видів діяльності у сільській місцевості необхідні для скорочення бідності та підвищення доходів сільського населення. Це потребує створення умов для поширення в Україні останніх світових тенденцій у розвитку сільської економіки: дрібносерійного виробництва сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю; розширення виробництва будівельних матеріалів, сфери виробничих і побутових послуг, комплексних форм туризму і відпочинку та ін. Це вимагає створення умов для поширення в Україні останніх світових тенденцій у розвитку сільської економіки. Це потребує відновлення

інфраструктури дорожнього руху в сільській місцевості, формування сучасних мереж зв'язку, прискорення темпів розвитку цифрової інфраструктури.

Варто зазначити, що відновлення постраждалих унаслідок війни територій має відбуватися з урахуванням кліматичних ризиків з метою зниження уразливості та підвищення стійкості всіх ключових соціально-економічних секторів та природних компонентів до зміни клімату. Це має бути зелене відновлення з обов'язковим урахуванням прогностичних тенденцій зміни клімату, оцінками ризиків та уразливості соціально-економічних секторів та природних складових до зміни клімату та включенням адаптації до зміни клімату до завдань регіональних стратегій розвитку, стратегій розвитку територіальних громад та планів заходів щодо їх реалізації, а також до програм економічного й соціального розвитку областей, районів, міст[24].

Водночас виробництво і переробка сільськогосподарської продукції мають розвиватися відповідно до принципу економіки замкнутого циклу. Сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства мають усі можливості стати підприємствами повного циклу з ощадливим відновлювальним виробництвом, що забезпечують досягнення цільового призначення за рахунок повної переробки залишків продукції, застосування екологічно чистих та інноваційних технологій, ефективного використання ґрунту відповідно до його якісних характеристик і виробництва точних агротехнологій. Зокрема, відходи рослинництва і тваринництва можуть бути використані на місцевому рівні для місцевих проєктів у галузі біоенергетики та як добриво. Важливою частиною є розвиток мережі підприємств із переробки та утилізації побічних продуктів тваринництва (наприклад, ветеринарних заводів), що мають безпечно утилізувати такі відходи та зменшувати ризик забруднення довкілля.

Відновлення сучасного аграрного сектору стане рушійною силою для значного посилення розвитку відповідних секторів економіки, включно з сегментами ІТ-індустрії, що задіяні в переробці сільськогосподарської продукції та харчовій промисловості, виробництві добрив, сільськогосподарському машинобудуванні, біоенергетиці, цифровізації сільськогосподарського

виробництва та логістиці. Важливо не лише інформувати потенційних інвесторів про інвестиційні можливості та привабливість цих галузей, а й проводити моніторинги, визначати потреби сільськогосподарських підприємств, у тому числі в товарах і послугах суміжних галузей. Формування сільськогосподарських і харчових кластерів, залучення інвестицій у горизонтальну диверсифікацію агробізнесу та створення умов для локалізації суміжних галузей на території України допоможуть оптимізувати міжвідомчу співпрацю.

За даними облдержадміністрації, у 1996 році експортний потенціал аграрної продукції Миколаївської області становив 94,6 тисячі доларів США, а вже за 2020 рік — майже 1,4 мільярда, питома вага якого склала 3,3% до загальнодержавного експорту.

Сьогодні продукція миколаївських аграріїв відома в 105 країнах світу. Найбільші обсяги збуваються до Молдови, США, Панами, Німеччини, Греції, Мальти, Великої Британії, Хорватії, Гонконгу, Китаю, Японії, Сінгапуру та Кореї.

За роки незалежності агропромисловий комплекс держави пройшов суттєве реформування, в першу чергу, це стосується земельних відносин, відзначають у Департаменті агропромислового розвитку Миколаївської ОВА. У 1992 році були визначені три форми власності на землю: державна, колективна, приватна та визнано їх рівність. Вже у 1995-му розпочався процес паювання земель колективної власності. Колгоспи та радгоспи змінили форму власності на акціонерні товариства, приватні підприємства, фермерські господарства. Майже 200 тисяч селян отримали право на земельну частку (пай) із земель розпайованих господарств. Землі сільськогосподарського призначення перейшли від держави в колективну та приватну власність. У 2001 році була відмінена колективна форма власності та з'явилася комунальна.

Сьогодні земельний фонд Миколаївської області становить 2,4 мільйона гектарів. Миколаївщина є регіоном інтенсивного землеробства, тож загальна площа сільськогосподарських угідь перевищує 2 мільйони гектарів. У різні роки

незалежності, за даними Держгеокадастру, землі сільськогосподарського призначення становили 75-82% від усього земельного фонду регіону. Це близько 5% площі України. При цьому 1,7 мільйона гектара становить рілля, на яких створюється близько 4% загальнодержавного обсягу валової сільськогосподарської продукції. Всіма категоріями господарств області щороку засівається понад 1,5 мільйона гектарів земель.

На теперішній час в Миколаївській області працюють 4 тисячі суб'єктів господарювання, які виробляють сільськогосподарську продукцію. З них 3,1 тисяча — фермерські господарства.

За даними ОВА, питома вага агропромислового комплексу в структурі валової доданої вартості економіки регіону становить 21%, економіки держави — 4%. Аграрії Миколаївщини в загальнодержавному обсязі забезпечують понад 4% зернових та зернобобових культур, 7% соняшнику, 6% культур овочевих, 1,5% плодових та ягідних культур, 8% винограду, 1,3% м'яса, 3% молока, 1,7% яєць, 6,5% вовни.

Щороку виробляється в середньому в межах 3 мільйонів тонн зернових та зернобобових культур, до мільйона соняшнику, 180 тисячі тонн картоплі, 530 тисяч тонн овочів, 25 тисяч тонн плодоягідних культур, 40 тисяч тонн винограду, 47 тисяч тонн м'яса, 280 тисяч тонн молока та 205 мільйонів штук яєць.

Вважається, що сільське господарство не тільки залучає працівників безпосередньо з цієї галузі, а й створює нові робочі місця за її межами. У Миколаївській області, за даними Міністерства агропромислового розвитку ОВА, функціонує близько 175 підприємств переробної та харчової промисловості, які охоплюють практично всі галузі споживчого ринку, забезпечуючи населення широким асортиментом м'ясної, молочної продукції, борошна, круп, хлібобулочних виробів, кондитерських і напоїв.

Переробні підприємства області забезпечують в загальному виробництві України 51% фруктових та овочевих сумішей соків, 55% пасти томатної концентрованої, 32% молока та вершків згущених, 19,5% сирів свіжих неферментованих, 17% олії соняшникової нерафінованої. Область має значні

потужності зі зберігання сільськогосподарської продукції. 59 підприємств здійснюють господарську діяльність щодо відвантажування, зберігання зернових та олійних культур, загальна ємність яких становить 4890 тисяч тонн.

Область має потужні підприємства, утворені за часи незалежної України, які вносять вагомий вклад в розвиток аграрної галузі. Це відомі як в Україні, так і за її межами підприємства: ТОВ СП «НІБУЛОН», група компаній «Agrofusion», ПрАТ «Лакталіс-Миколаїв», ТОВ «Сандора», АТ «Коблево», СТОВ «Промінь» та інші. В регіоні знаходять місце і нові підходи до ведення агробізнесу, як приклад ТОВ «Алмус Експорт», яке займається виробництвом м'яса рапани.

Протягом останніх років з'явилися нові перспективні напрями розвитку агросектору — сімейні фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, бджолярство, виробництво крафтових вин.

Сьогодні на території області знаходиться понад 2,5 тисяч пасік, якими щороку виробляється 6 тисяч тонн меду, значна частина якого поставляється на експорт, 9 крафтових виноробів, зокрема ТОВ «Бейкуш Вайнері», ТОВ «Стерх», ТОВ «Ріст-Агро», ПП «Виноробня Сливино», СФГ «Старий Світ» та інші, якими переробляється та зберігається 11 504 дал (один дал = 10 літрам, — прим.) якісного натурального плодово-виноградного вина.

З 1995 року приріст виробництва зернових і зернобобових на Миколаївщині складає до 42%, про що свідчать дані Головного управління статистики в області щодо обсягів виробництва, а посівні площі під цими культурами збільшилися майже на 20%.

Однак найбільше зросли обсяги виробництва та площі під соняшником. Протягом останніх років ми виробляли у 3-4 рази більше соняшнику, ніж 30 років тому, а засівали ним на 161% більше площ. Звісно, такі цифри відносні, адже врожайність з року в рік коливається, однак загальну тенденцію демонструють. Наприклад, у 1995 році під соняшником в Миколаївській області було 194 тисячі гектарів і 742 тисячі зернових. Минулого року ми мали 506 тисяч гектарів засіяних соняшником і 883 тисячі — зерновими (рис. 3 та 4).

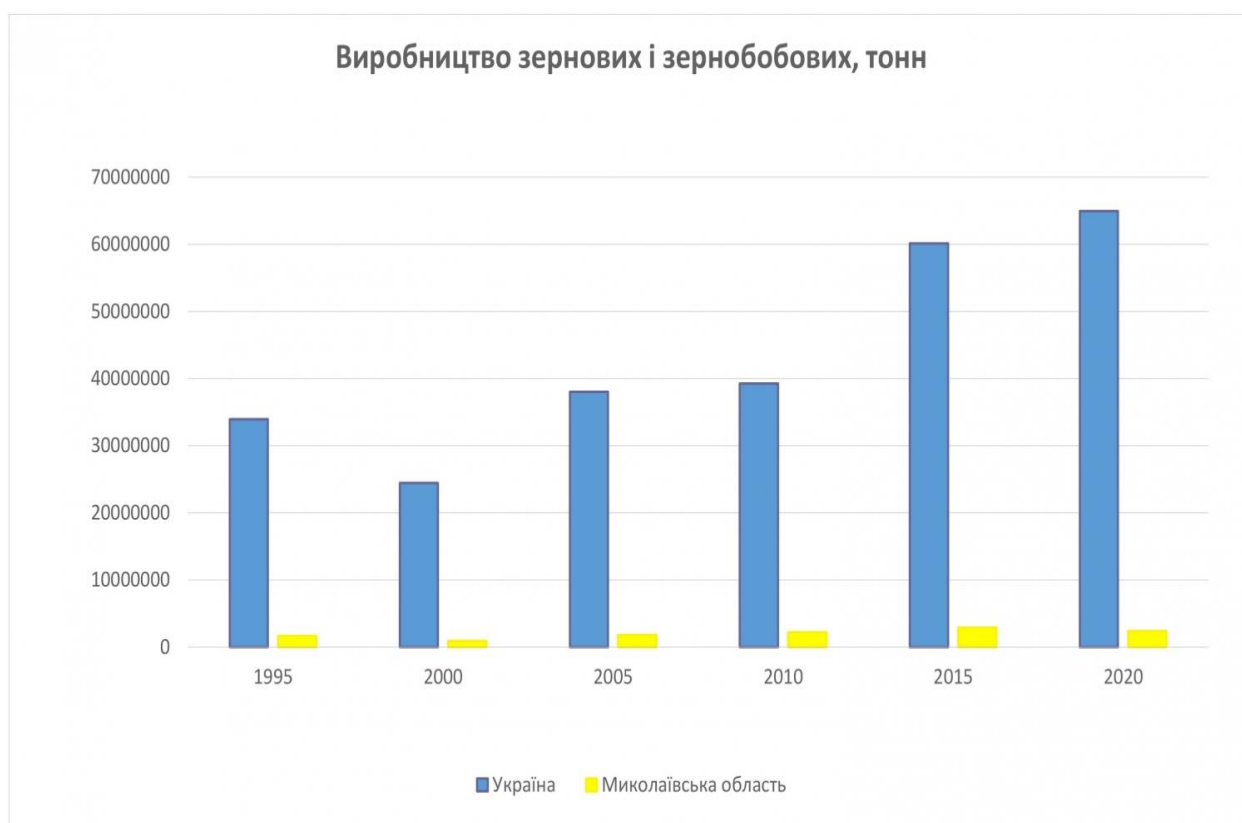

рис. 3. – виробництво зернових і зернобобових, тонн

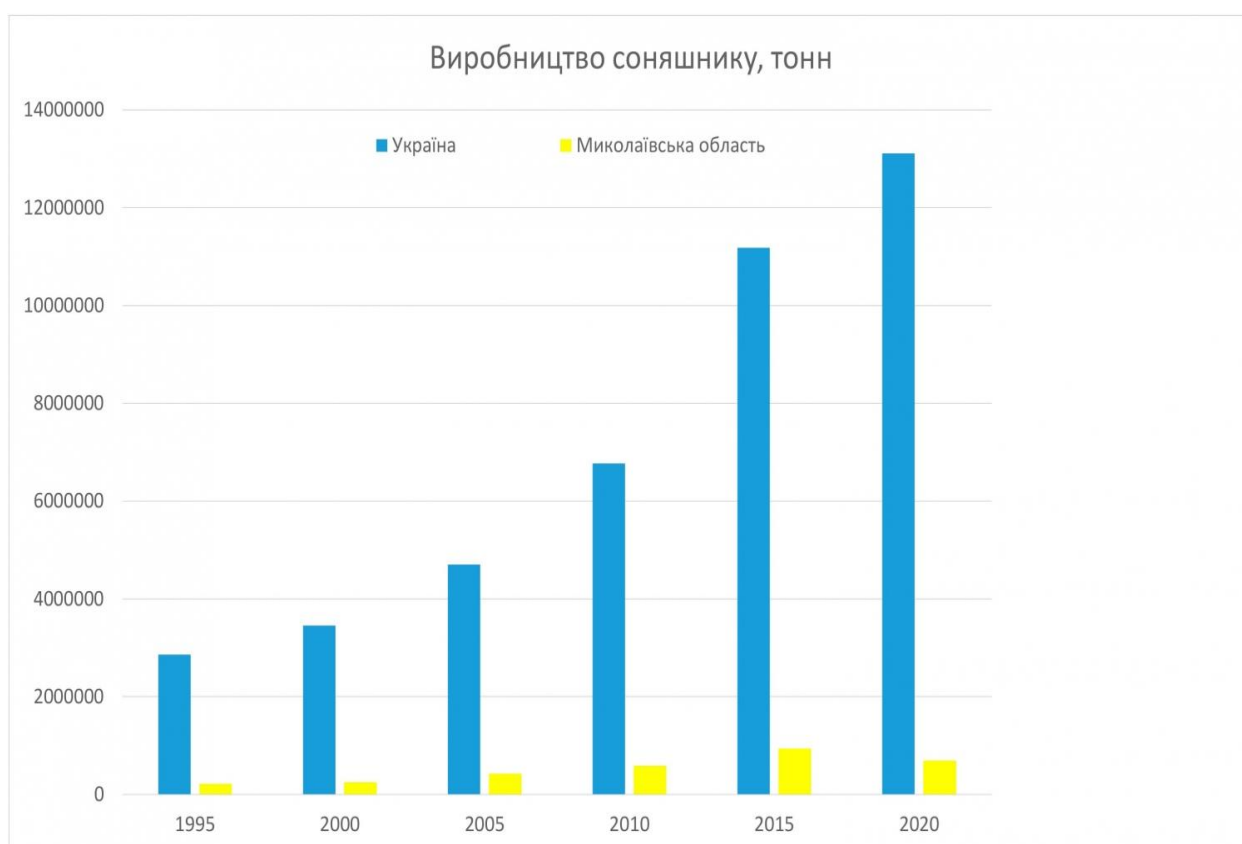

рис. 4. – виробництво соняшнику, тонн

На початку 90-х років у нас була традиційна культура, сформована плановою економікою багато років тому. Колгосп перетворився на колективне

сільськогосподарське підприємство, в структурі посівних площ у них було близько 50 % зернових, 10 % соняшнику, були кормові та м'ясні культури. Існувала 8- або 10-польова сівозміна. Після перетворення на приватні компанії в 90-х і на початку 2000-х років галузь тваринництва значно скоротилася - як поголів'я великої рогатої худоби, так і свиней, тож з'явилася потреба вирощувати кормові культури, тож коли ще неоснащені господарства перебирали землю, в цьому районі лишалися здебільшого зернові культури - пшениця, ячмінь, соняшник.

У той же час за роки незалежності обсяги вирощування плодово-ягідних культур значно скоротилися. У 1995 році Миколаївщина вирощувала понад 70 тонн, торік - лише 25. Площі під ними скоротилися в 4 рази.

Як не дивно, виробництво овочевих культур з кожним роком поступово зростає. За останні 25 років ми почали виробляти приблизно в 2,5 рази більше овочів, і це не дивлячись на те, що їх висаджують менше - фермери збільшують площі під більш традиційними для регіону культурами.

Ще одна, сумна, тенденція прослідковується у тваринництві. Згідно з даними Держстату, у 1996 році на Миколаївщині утримувалося 515,3 тисячі голів великої рогатої худоби, зараз їх всього 74 тисячі. За 25 років поголів'я скоротилося більш ніж на 85%, по Україні — на 83%. Тож, це загальноукраїнська динаміка(рис. 5).

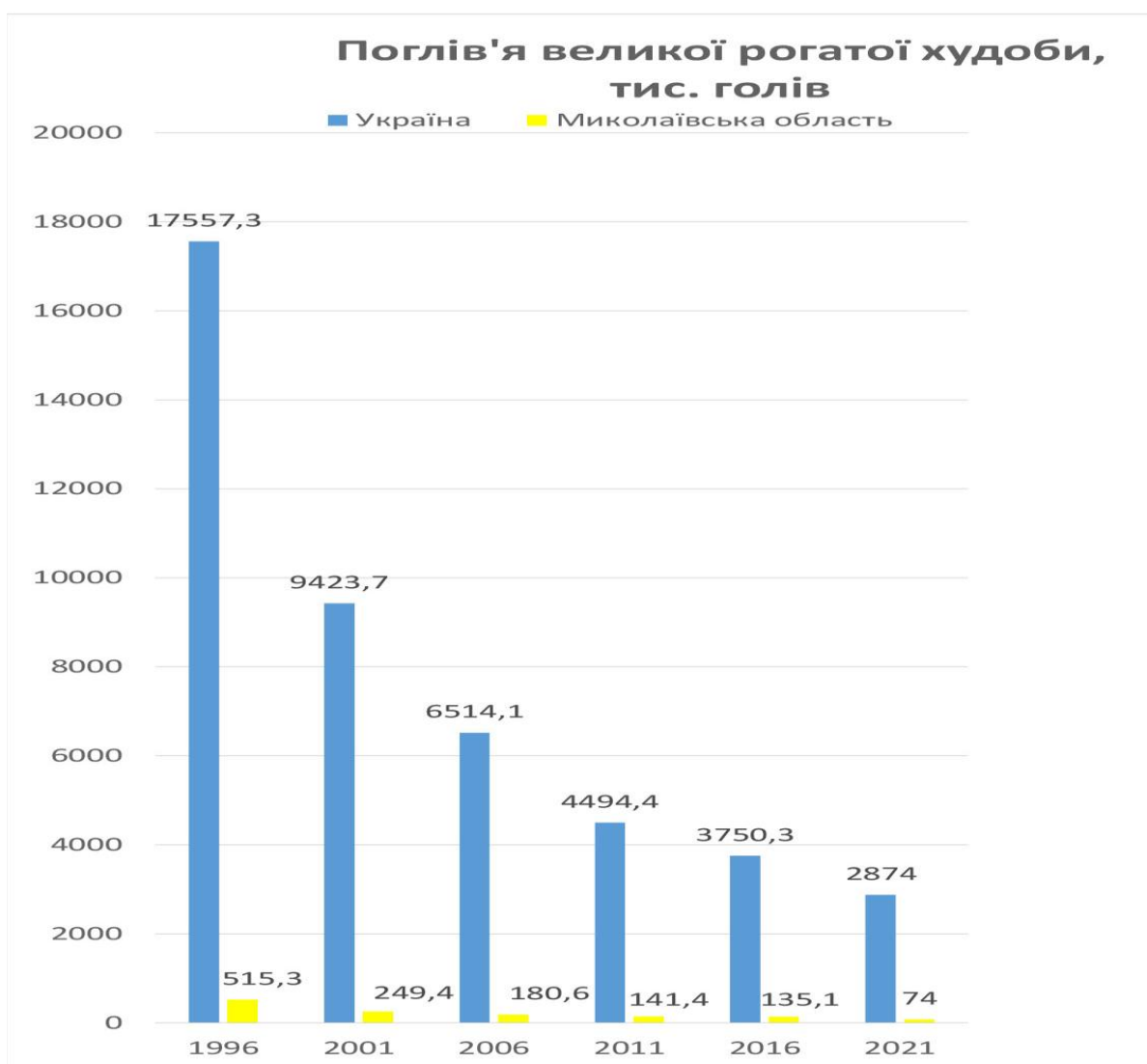

рис. 5. – поголів'я ВРХ, тис. голів

Схожа ситуація й у свинарстві: 25 років тому в господарствах області налічувалося майже 392 тисячі голів, сьогодні всього 72 тисячі. Скорочення склало 81%. По країні ситуація трохи краща — поголів'я скоротилося на 55%(рис. 6).

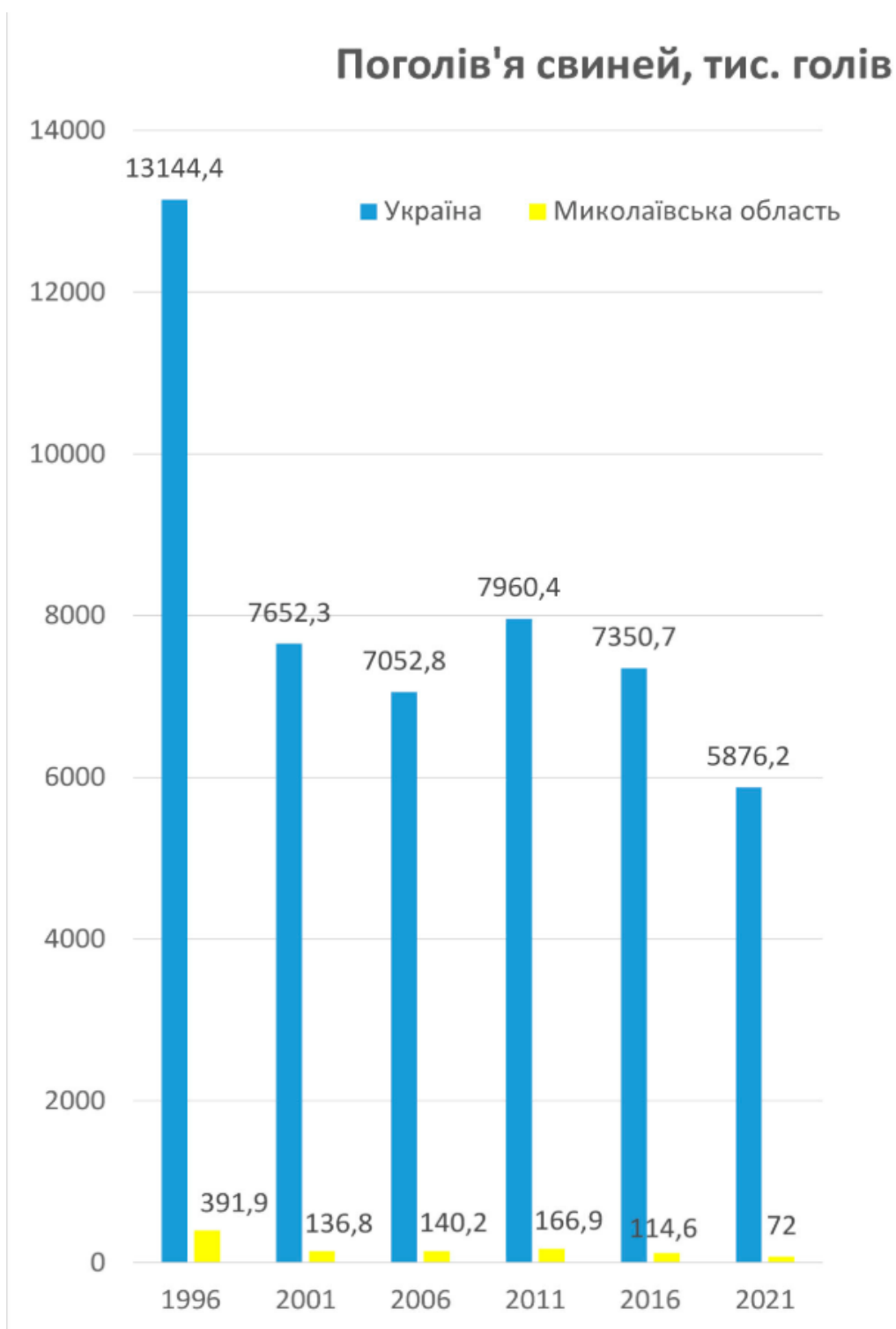

рис. 6. – поголів'я свиней, тис. голів

А от у птахівництві Миколаївщина йде врозріз загальноукраїнським показникам. Ця галузь за роки незалежності в Україні навпаки зазнала розвитку, і за останні 25 років кількість поголів'я зросла майже на 40%. В нашому ж регіоні зменшилося на 24% (рис. 7).

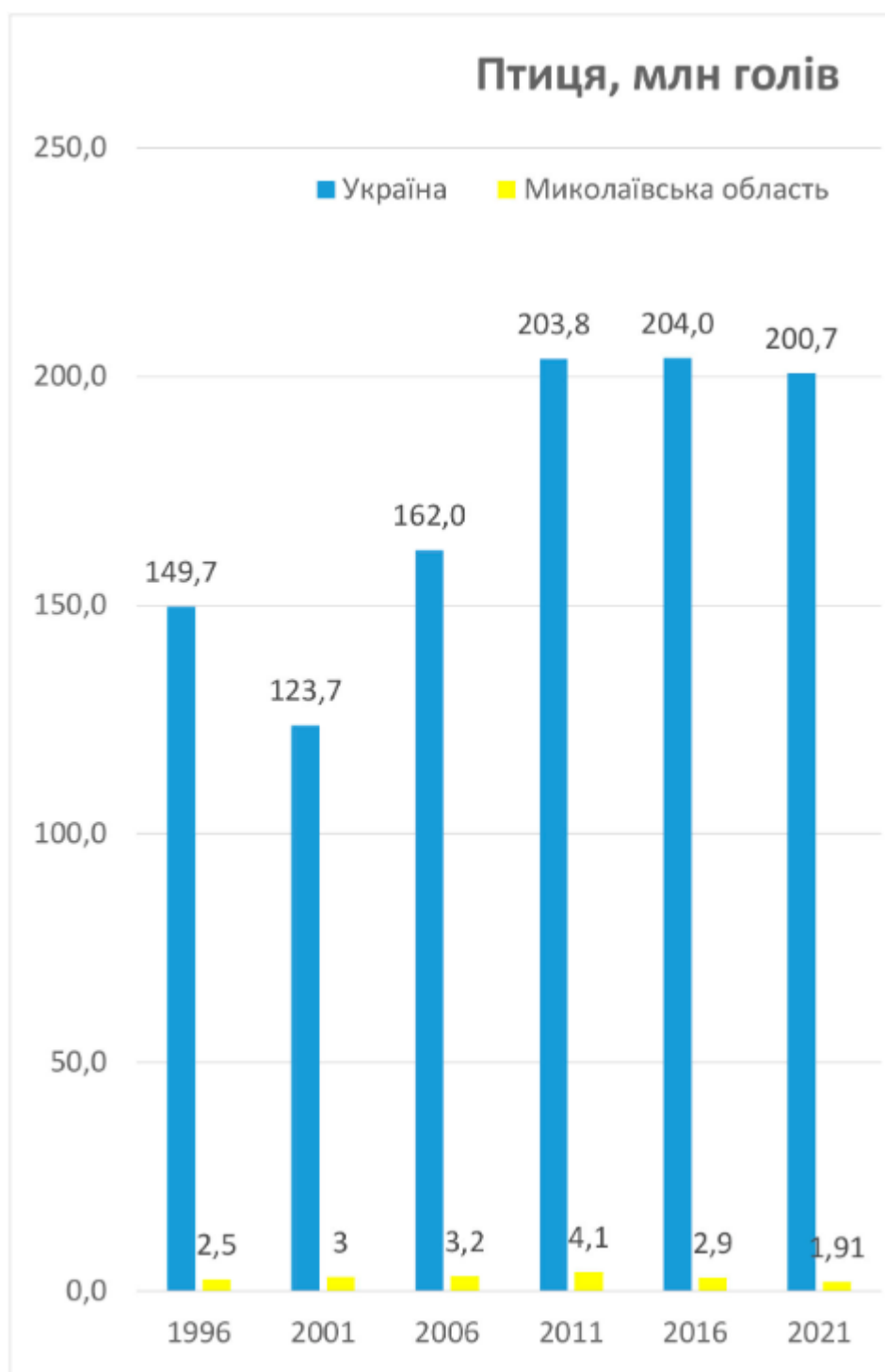

рис. 7. – птиця, млн. голів

1.3. Глобальні та національні екологічні проблеми використання сільськогосподарських земель.

Проблема екологічно безпечного використання земельних угідь Недостатньо вивчено питання екологічно безпечного землекористування, особливо в частині використання ґрунтозахисних методів обробітку ґрунту,

що позитивно впливають на якість ґрунту та знижують витрати на вирощування сільськогосподарських культур.

Сільськогосподарське виробництво відіграє домінуючу роль у розв'язанні продовольчих проблем країни, і його головне завдання - не лише зберегти потенціал родючих ґрунтів, а й раціонально використовувати всі природні ресурси регіону (передусім ґрунт, воду, мінеральні ресурси, клімат, біологічну й сонячну енергію). Взаємовідносини між суспільством і природою особливо ускладнилися в ХХ ст., коли науково-технічна революція значно посилила антропогенний вплив на довкілля. Використання землі зумовлює перетворення вихідної природи та її основних властивостей, а також появу нових. У сільському господарстві найефективнішим є перетворення землі на орні землі.

Раніше вкриті травою ділянки розорюються, посушливі райони зрошуються, а у вологих районах осушуються болота, унаслідок чого збільшується площа орних земель. Ці зміни часто мають небажані наслідки, які виходять за рамки їхньої первісної дії. В Україні налічується 32478,4 га ріллі (78,1% сільськогосподарських угідь), 2409,8 га сіножатей (5,8% сільськогосподарських угідь) і 5489,7 га пасовищ (13,2% сільськогосподарських угідь) [25, с. с. 153, 173] Розширення видобутку корисних копалин, розвиток промисловості, будівництво міських, сільських, гідротехнічних і транспортних систем потребують постійного вилучення сільськогосподарських земель. Якщо в перші роки післявоєнного періоду із сільськогосподарського обігу щорічно виводилося 25-50 тис. га продуктивних земель, то сьогодні ця цифра становить 12-14 тис. га. У результаті з 1950 по 1990 рік площа сільськогосподарських угідь в Україні скоротилася на 3 млн га, а площа ріллі - на 1,8 млн га. Аварія на Чорнобильській АЕС негативно вплинула на Україну в цілому та на сільське господарство зокрема. Аварія торкнулася 12 областей України на загальній площі понад 9 млн гектарів. Внаслідок цього радіоактивного забруднення зазнали повітря, вода, ґрунт, ліси та будівлі. Забруднення ґрунту радіонуклідами безпосередньо пов'язане з

радіоактивним забрудненням усієї сільськогосподарської продукції. Люди зазнають радіоактивного забруднення через рослини, корми, молоко, сирі м'ясо.

Скорочення площі сільськогосподарських угідь зменшило можливості населення щодо забезпечення продовольства та промисловості сільськогосподарською сировиною. Загальний обсяг сільськогосподарської продукції на вилучених землях становить понад 1,4 млрд грн. Для компенсації вилучених із сільськогосподарського обороту земель знищуються схили та прилеглі до них землі, а наявна рілля рясно засівається посівними культурами, що призводить до інтенсивної ерозії та сильної деградації ґрунтів. За період з 1961 по 1981 рік, коли проводилися дослідження ґрунтового покриву, площа еродованих земель збільшилася на 2 млн гектарів, з яких 1,5 млн гектарів стали ріллям. На сьогоднішній день в Україні налічується 12 млн га земель, ушкоджених водною ерозією, з яких 1 млн га - сильно еродовані, 2,8 млн га - помірно еродовані та 8,3 млн га - слабо еродовані. Вітрова ерозія зачіпає 19,2 млн га, з яких 0,2 млн га - сильно еродовані, 0,3 млн га - помірно еродовані та 8,5 млн га - слабо еродовані. Прогресуюча водна і вітрова ерозія ґрунту призводить до його інтенсивної деградації та, певною мірою, виснаження. Щорічно водою і вітром змивається 600 млн т ґрунту, що містить 45 млн т гумусу (утричі більше за органічні добрива, що вносяться в ґрунт господарствами України) [26, с. 31] Всі чорноземи, які в 1930-х роках були середньогумусними, у 1980-х роках перетворилися на малогумусні, вміст гумусу знизився з 6-9% до 3-5%. Загалом за 1961-1982 роки (роки проведення Спеціального ґрунтового обстеження) втрати гумусу були вищими, ніж у 1882-1961 роках: у степових районах - у 2,4 раза, у лісостепових - у 1,65 раза, у поліссі - у 8,4 раза.

Якщо тенденція до зниження вмісту гумусу в ґрунті збережеться, то в найближчому майбутньому в Україні може виникнути дефіцит гумусу. Це велика екологічна катастрофа, за якої агротехнологічні, санітарні, природоохоронні та організаційні заходи не зможуть відновити

агротехнологічний потенціал усієї планети, а тому відновлення гумусу і родючості ґрунтів є найважливішим завданням для народного господарства України.

З моменту здобуття Україною незалежності в країні не було реальної власності на землю, тому земельна реформа не допомогла поліпшити ситуацію. Реформи дезорганізували існуючі колективні сільськогосподарські підприємства і призвели до дроблення власності. Крім того, реформа не дозволила забезпечити максимальну участь в обробці землі. Іншими словами, зростання виробництва було досягнуто не за рахунок інтенсивних методів (удосконалення техніки і технологій), а за рахунок екстенсивних методів (розширення земельних площ). Відсутність науково обґрунтованих систем землеробства, у тому числі досконалість техніки й технології обробітку ґрунту, погана сівоzmіна, руйнування ґрунтових екосистем, втрата ґрунту, руйнування й ущільнення структури ґрунту, водна й вітрова ерозія, інтенсифікація сільського господарства, підвищене техногенне навантаження на ґрунтові ресурси, нестача органічних добрив і неповне використання та внесення мінеральних добрив призвели до забруднення ґрунтів, поверхневих вод, річок.

В Україні існує кілька підземних водоносних горизонтів спеціального призначення, вільних від пестицидів і нітратів. Інтенсивне землекористування, особливо в промислових і міських районах, супроводжується зміною аналогічних характеристик основної природи, виникненням внутрішніх зв'язків і нових трансформаційних процесів. Щороку з поверхні землі втрачається близько 200 мільйонів тонн верхнього шару ґрунту. Спостереження показують, що зменшення товщини верхнього шару ґрунту на 10 см призводить до зниження врожайності на 20 %. Екологічна наука навіть придумала спеціальний термін: опустелювання. Учені виділили чотири основні причини деградації ґрунтів.

Перша - ерозія, механічне руйнування ґрунтів під дією води і вітру; друга - опустелювання і посуха. Третя - токсичність, забруднення ґрунтів

різними антропогенними речовинами, зокрема внаслідок неправильного зрошення. Четверта - пряма втрата сільськогосподарських земель унаслідок їх відведення під міські споруди, дороги та аеропорти. У зв'язку з цим питання збереження ґрунтів набуває центрального значення і за порівняно короткий період часу вийшло за рамки безпосередньої охорони ґрунтів і набуло значення збереження ґрунтів як важливого компонента біосфери. Однією з найсерйозніших проблем агроекології є надмірне використання хімічних речовин.

Сьогодні в сільському господарстві використовується дедалі більше хімікатів і пестицидів для знищення шкідників. Надмірне використання мінеральних добрив, особливо азотних, призводить до збільшення вмісту нітратів у продуктах харчування, які небезпечні для здоров'я людини. Скорочення виробництва тваринницької продукції призвело до зменшення використання органічних добрив і збільшення використання мінеральних добрив: У 2006 році кількість мінеральних добрив, внесених під сільськогосподарські культури в агрогосподарствах, становила 699,3 тис. тонн, а удобрена площа - 699,3 тис. тонн, а удобрена площа - 9,5 млн га; у 2007 і 2008 роках було внесено 896,5 тис. тонн і 10,9 млн га добрив відповідно; у 2008 році було внесено 1064,7 тис. тонн добрив, а удобрена площа становила 12,9 млн га [25]. Це ще раз свідчить про кількість цих хімічних продуктів, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, і про ту шкоду, яку вони завдають навколишньому середовищу.

2. АКТУАЛЬНИЙ СТАН ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Структура сучасного землекористування на Миколаївщині.

Земельний фонд Миколаївської області на 01.01.2023 року становив 2458,5 тис. га та характеризується наявністю досить високого біопродуктивного потенціалу, а в його структурі висока питома вага ґрунтів чорноземного типу, що створює сприятливі умови для продуктивного землеробства. У північній частині Миколаївської області переважають звичайні чорноземи, на півдні вони змінюються південними чорноземами й темнокаштановими ґрунтами, слабкосолонцюватими й середньосолонцюватими чорноземами. Зустрічаються солонці, солонцювато-осолоділі ґрунти, заболочені плавні й торф'яники. У прирічкових і приморських районах – піщані й супіщані ґрунти, місцями з переходом в сипучі піски. За даними управління Держгеокадастру у Миколаївській області розподіл та динаміка основних видів земельних угідь склалася таким чином: сільськогосподарські угіддя – 1994,70 тис. га (81,1 %); 79 землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями, болотами) – 45,4 тис. га (1,9 %); ліси та інші лісовкриті площі – 134,37 тис. га (5,5 %); інші землі – 1,8 тис. га (0,1 %); забудовані землі – 156,10 тис. га (6,3 %); території, що покриті поверхневими водами – 125,80 тис. га (5,1 %).

Зазначений розподіл наведений за даними 2013 року, оскільки відповідно до Закону України «Про Державний земельний кадастр» з 01.01.2013 року ведення Державного земельного кадастру здійснюється із застосуванням програмного забезпечення Державного земельного кадастру, а відомості щодо зареєстрованих за юридичними чи фізичними особами прав власності на земельну ділянку до Державного земельного кадастру надходять у порядку визначеному чинним законодавством, в автоматичному режимі. Відповідно до абзацу 3 пункту 26 Порядку ведення Державного земельного кадастру затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від

17.10.2012 № 1051 ідентифікатором земельної ділянки у Державному земельному кадастрі є кадастровий номер земельної ділянки, який присвоюється їй у порядку встановленому чинним законодавством. Враховуючи вищевикладене, в програмному забезпеченні ведення Державного земельного кадастру не передбачено функціоналів щодо ідентифікації земельної ділянки за критеріями зазначеними у формі «Екологічного паспорта регіону» відповідно до Наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 23.05.2014 № 162. З набранням чинності 01.01.2016 року наказу Державної служби статистики України від 19.08.2015 № 190 наказ Державної служби статистики України від 05.11.1988 № 337 «Про затвердження державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми 6-зем, 2-зем, ба-зем, бб-зем» визнано таким, що втратив чинність, ведення звітності з кількісного обліку земель, за вищезазначеними формами звітності не передбачається. Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30.12.2015 № 337 затверджено форми адміністративної звітності з кількісного обліку земель № 11-зем, № 12-зем, № 15-зем, № 16-зем та інструкції щодо їх заповнення.

На цей час у програмному забезпеченні Державного земельного кадастру відсутні функціонали в частині можливості формування вищезазначеної адміністративної звітності з кількісного обліку земель. Обробіток, вирощування сільськогосподарських культур, внесення добрив, хімічна меліорація, осушення і зрошення – все це негативно впливає на стійкість агроландшафту, призводить до поступової деградації земель, створює загрозу екологічній безпеці області, тому всі землі потребують захисту та охорони від негативних процесів, забруднення й погіршення екологічного стану. Це негативно впливає на стійкість агроландшафту, призводить до поступальної деградації земель, створює загрозу екологічній безпеці області. Через ерозійні процеси площа деградованих та малопродуктивних земель, що потребують консервації становить 13934,8515 га. 80 В області на схилах в 1-20 градусів розміщено 25,4 % орних земель, на

схилах у 2-30 градусів – 9,9 %, на схилах в 3-50 градусів – 5,5 % і на схилах понад 50 градусів – 1,3 %. Майже половина (42,1 %) орних земель знаходяться на ерозійно небезпечних площах, у результаті чого середньорічний змив в області становить 13,3 т/га.

2.2. Структура земель сільськогосподарського призначення.

Із 2458,5 тис. га земель області 2054,4 тис. га - сільськогосподарські угіддя, з яких 2006,2 тис. га - пашня. 1369,7 тис. га, або 67,7% сільськогосподарських угідь області, розділені на землі спільного володіння і передані в приватну власність. Власники земельних ділянок отримали 196,962 тис. державних актів, що становить 98,6% від загальної кількості громадян, які отримали сертифікати на право володіння землею.

Площа, що використовується фізичними особами, становить 479,8 тис. га (71 915 осіб), а площа, орендована в рамках спільного володіння землею, становить 860,412 тис. га.

Площа державних земель у регіоні становить 895,9 тис. га. Площа сільськогосподарських угідь - 458,5 тис. га. Підприємствами та фізичними особами орендується 102,1 тис. га (11,4%), під різні види використання відведено 471,2 тис. га (19,3% від загальної площі), з них для сільськогосподарського використання придатні 197,5 тис. га (41,9%). га (19,3% від загальної площі), з них для сільськогосподарського використання придатне

197,5 тис. га (41,9%). У регіоні 985,5 тис. га перебувають в оренді, з них 15,9 тис. га - у несільськогосподарському використанні(рис. 8)

Основні види земель та угідь	2017 рік		2018-2021 рік		2022 рік	
	усього, тис. га	% до загальної площі території	усього, тис. га	% до загальної площі території	усього, тис. га	% до загальної площі території
Загальна територія	2458,50	100	2458,55	100	2458,55	100
у тому числі:						
1. Сільськогосподарські угіддя	2006,20	81,60	1994,7	81,1	1994,7	81,1
з них:						
рілля	1699,2	69,12	1703,7	69,3	1703,7	69,3
перелоги	3,10	1,13	3,4	0,1	3,4	0,1
багаторічні насадження	35,70	1,45	33,4	1,4	33,4	1,4
сіножаті і пасовища	267,90	10,90	254,2	10,3	254,2	10,3
2. Ліси і інші лісовкриті площі, всього	124,3	5,06	134,7	5,5	134,7	5,5
з них вкриті лісовою рослинністю	101,30	4,12	121,3	4,9	121,3	4,9
3. Забудовані землі	99,00	4,06	156,1	6,3	156,1	6,3
4. Відкриті заболочені землі	21,10	0,86	19,1	0,8	19,1	0,8
5. Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями)	31,00	1,26	26,3	1,1	26,3	1,1
6. Інші землі	48,10	1,96	2,18	0,1	1,8	0,1
Усього земель (суша)	2329,9	94,76	2332,75	94,9	2332,7	94,9
Території, що покриті поверхневими водами	128,80	5,2	125,8	5,1	125,8	5,1

рис. 8 – основні види земель та угідь

2.3. Агроекологічна оцінка сучасного землекористування та структури земель сільськогосподарського призначення в Миколаївській області.

У ґрунтовому покриві переважають глибокі чорноземи 68000 тис. га на півночі, звичайні 767 тис. га, липневі чорноземи 548000 тис. га на півдні, а також темно-каштанові ґрунти 97 тис. га на півдні і в прибережних районах. [27, с. 59]. На сьогодні ДУ Миколаївський ПТЦ Облдержродючість повністю завершено ІХ тур з агрохімічної паспортизації земель. З 2006 до 2010 рр. було обстежено 1886,3 тис. га. Оскільки було проаналізовано всі райони сільськогосподарського виробництва за цей період, можна оцінити загальну ситуацію і зробити певні висновки про антропогенний вплив на ґрунтовий покрив у регіоні. Вміст органічної речовини (гумусу) в ґрунті є найважливішим показником родючості ґрунту. [28, с. 648].

За даними пестицидних досліджень, проведених у 2006-2010 роках, середньозважений вміст гумусу у верхньому шарі ґрунту (0-30 см) становить 3,2%, варіюючи від 1,9% в Очаківському районі до 4,1% у Доманівському

районі. Найбільша забезпеченість органічною речовиною спостерігається в північній і північно-західній частинах регіону, у загально-чорноземному районі, де середній вміст гумусу коливається від 3,3 до 4,1%. Південніше, за переважання південних чорноземів, нагромадження органічної речовини знижується і становить від 2,7 до 3,2%. У прибережній зоні та в зоні темно-каштанових ґрунтів півдня вміст гумусу найнижчий і не перевищує 2,4 %. На сьогоднішній день у цьому регіоні переважають ґрунти з високим вмістом гумусу - в середньому 30,4 % або близько 48,5 % загальної вивченої площі. Частка ділянок із високим вмістом гумусу не перевищує 13,5 %, тоді як інші ділянки мають дуже високий, дуже низький і низький рівні. Значення гумусових ґрунтів важко переоцінити. Дослідження [29, с. 40] показали, що врожайність сільськогосподарських культур під впливом мінеральних добрив безпосередньо залежить від вмісту гумусу в ґрунті. На основі накопичених даних можна простежити зміну вмісту гумусу за період з 1986 по 2010 рік. (рис. 9).

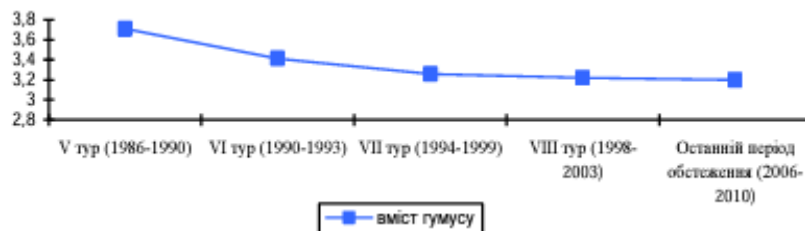

рис. 9 - динаміка вмісту гумусу в ґрунтах області

З 1986 року вміст гумусу в ґрунтах регіону поступово знижувався (середньорічне зниження на 0,03%), особливо в період з 1986 по 1999 рік, коли процес мінералізації був інтенсивним; з 1986 по 2010 рік було втрачено близько 13,5% гумусу, накопиченого у верхньому шарі ґрунту.

Слід зазначити, що гумус - відносно динамічний компонент ґрунту, що змінюється кількісно та якісно під впливом різних чинників, найважливішими з яких є діяльність людини. Мінералізація гумусу залежить від кількості запасів у ґрунті, типу ґрунту і внесення добрив [29, с. 40], а щорічна втрата гумусу в чорноземах півдня становить 0,4-0,5 %, що підтверджується нашими спостереженнями.

Вміст гумусу в ґрунті стабілізується через 10-12 років після оранки необробленої землі, але на найнижчому рівні залежно від використовуваної системи землеробства [29, с. 40]. Це твердження справедливе і для орних земель. Згідно з отриманими даними, період з 1994 року по теперішній час є періодом стабілізації, і поточний вміст гумусу відповідає рівню сільського господарства, що наразі практикується в регіоні. Іншим важливим показником здоров'я ґрунту є вміст рухомих фосфатів. Вміст фосфору у вигляді мінеральних сполук вищий, ніж вміст органічних сполук. Фосфор у вигляді органічних сполук міститься здебільшого у гумусових ґрунтах. Гумінові фосфатні сполуки становлять приблизно 50-70 відсотків загального вмісту органічного фосфату в ґрунті. [30, с. 936].

Примітною особливістю фосфорних добрив є те, що після внесення вони не переходять у форму, яка не може бути використана рослинами, а є достатньо мінеральними, щоб бути поглиненими корінням рослин, таким чином створюючи в ґрунті джерело фосфату, яке може бути використане рослинами в майбутньому. Навіть якщо кількість фосфору в ґрунтовому розчині дуже мала, рослини можуть задовольнити свої потреби. Це відбувається тому, що фосфат переходить із твердої частини ґрунту до розчину, коли кількість доступного фосфору в розчині стає надто низькою [31, с. 560]. Коли гумус розкладається під дією мікроорганізмів, мінеральні солі фосфатату також стають доступними для рослин.

Нині середньозважений вміст рухомих фосфатів у регіоні становить 104 мг на кг ґрунту, що відповідає підвищенню поточного рівня. Оптимальним його вмістом у чорноземах звичайних, південних і чорних каштанів, основних культур у степовій зоні, вважається 70-130 мг/кг [32, с. 296]. Найбільший вміст рухомого фосфору відмічається в Новобузькому, Баштанському, Жовтневому, Казанківському, Березнегуватському і Снігурівському районах і становить 105-152 мг/кг. Регіональний розподіл за вмістом має такий вигляд: 48,6% усіх досліджуваних районів перебувають на середньому рівні, 25% - на високому,

9,9% - на високому, 7,4% - на дуже високому, 9,0% - на нижньому, решта районів - на дуже низькому рівні.

Вміст рухомих фосфатів залежить від багатьох факторів, у тому числі і від людської діяльності(рис. 10).

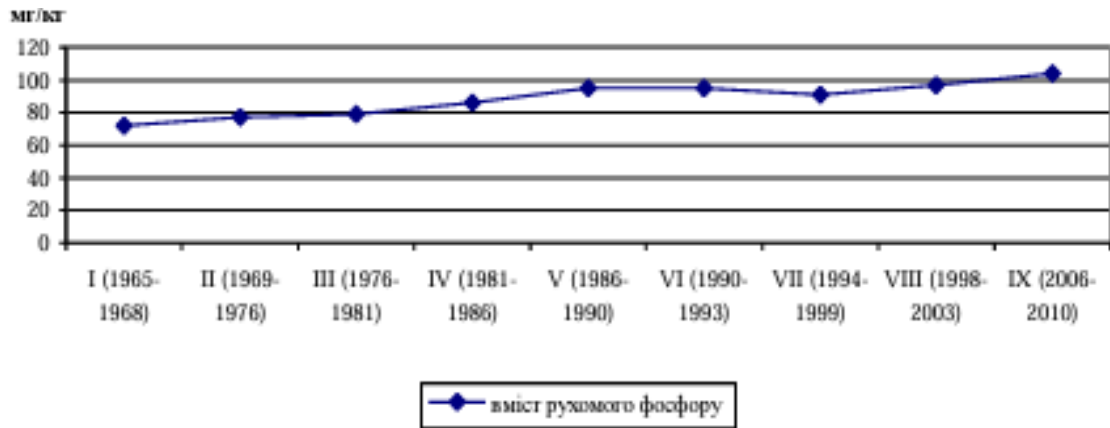

рис. 10. – динаміка вмісту рухомого фосфору у ґрунтах області

Протягом усього періоду спостережень вміст рухомого фосфору в ґрунтах регіону збільшувався, особливо в період 1965-1990 рр. В основному це було пов'язано зі збільшенням застосування фосфорних добрив у сільському господарстві, яке на той час вирізнялося відносно низьким урожаєм, що дало змогу збільшити запаси фосфору. Після цього вміст не збільшувався до кінця 1990-х років, коли сільське господарство прийшло в занепад, а мінеральні добрива, особливо фосфорні, практично зникли. Причина стабільного вмісту полягала в тому, що запаси фосфору були доступні протягом нетривалого часу, а врожайність була відносно низькою. Згодом кількість рухомого фосфору в ґрунті зростає: від 2000-х років до сьогодні кількість фосфорних добрив, що вносяться в сільське господарство регіону, збільшилася, як і врожайність. Мінералізація гумусу збільшує вивільнення зв'язаного фосфату з твердої частини ґрунту в ґрунтовий розчин, а процес мінералізації включає перетворення недоступних органічних фосфатів на доступні мінеральні фосфати.

Зміст калійного обміну, що важливо для здоров'я ґрунту. Сприятливими характеристиками ґрунту є накопичення календарного ґрунту. Вміст ґрунту -

це обмін календарним матеріалом, який використовується для оцінки доступності календарного ґрунту. [30].

Згідно з останніми результатами сертифікації пестицидів, ґрунти регіону добре забезпечені калієм: середньозважений вміст обмінного калію становить 176 мг/кг, оптимальний - 130-170 мг/кг, діапазон доступної кількості становить 121-232 мг/кг. Найвищі рівні обмінного калію спостерігаються у східній та південно-східній частинах країни: 179-232 мг/кг, тоді як на решті території країни цей показник коливається в межах 121-169 мг/кг. Ці відмінності проявів мінливості та доступності цілком відповідають регіональним особливостям ґрунтового покриву в регіоні та механічному складу порід, з яких складаються ґрунти.

За вмістом обмінного калію ця територія розподіляється таким чином: 41,1% - дуже високий, 37,8% - високий, 18,0% - підвищений, 2,8% - середній та 0,3% - низький вміст. Ділянок із дуже низьким вмістом обмінного калію не виявлено.

Зміни, які відбувалися в ґрунтах області протягом багаторічних спостережень, представлено на (рис. 11).

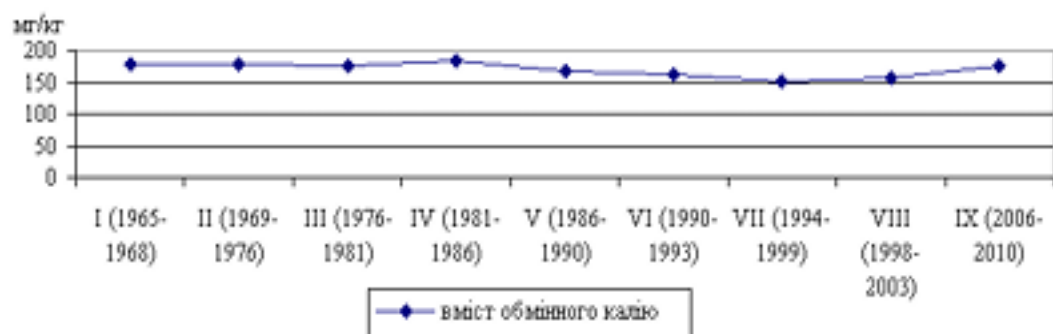

рис. 11. – динаміка вмісту обмінного калію у ґрунтах області

Той факт, що доступність калію не зазнала значних змін з плином часу порівняно зі статусом гумусу та фосфатним режимом, свідчить про те, що запаси калію в ґрунтах регіону дуже високі, і що в господарствах регіону можна вирощувати культури без унесення калійних добрив. Окрім цього, слід зауважити, що обмінний калій досить рівномірно розподілений по профілю ґрунту. Найбільші концентрації обмінного калію спостерігаються у верхніх

похилих шарах (0-25 см) і дещо знижуються на найбільшій глибині, але вже на глибині близько 2 м вміст обмінного калію залишається на досить високому рівні, що впливає на стабільність калійного режиму ґрунтів даного регіону.

Характеристика ґрунтів за вмістом гумусу, азоту, фосфору та калію за результатами агрохімічної паспортизації для земель сільськогосподарського призначення станом на 01.01.2024

Площа ґрунтів, %						Середньозважений показник, %
дуже низький < 1,1	низький 1,1–2,0	середній 2,1–3,0	підвищений 3,1–4,0	високий 4,1–5,0	дуже високий > 5,0	
1	2	3	4	5	6	7
1,4	25,8	22,2	38,4	12,2	0,0	2,9

табл.2.1. - Характеристика ґрунтів за вмістом гумусу

Площа ґрунтів, %				Середньозважений показник, мг/кг ґрунту (Корнфілд)
дуже низький < 100	низький 101,0–150,0	середній 151,0–200,0	підвищений > 200	
1	2	3	4	5
53,3	46,7	-	-	95

табл.2.2 - Характеристика ґрунтів за вмістом азоту, що легко гідролізується

Площа ґрунтів, %						Середньозважений показник, мг/кг ґрунту
дуже низький < 5	низький 5–8	середній 9–15	підвищений 16–30	високий 31–60	дуже високий > 60	
1	2	3	4	5	6	7
-	-	-	-	-	-	-

табл.2.3 - Характеристика ґрунтів за вмістом азоту за нітрифікаційною здатністю

Площа ґрунтів, %						Середньозважений показник, мг/кг ґрунту (Чиріков)
дуже низький < 20	низький 21–50	середній 51–100	підвищений 101–150	високий 151–200	дуже високий > 200	
1	2	3	4	5	6	7
0,0	6,1	35,7	21,5	9,4	27,3	147,0

табл.2.4 - Характеристика ґрунтів за вмістом рухомих сполук фосфору

Площа ґрунтів, %						Середньозважений показник, мг/кг ґрунту (Чиріков)
дуже	низький	середній	підвищений	високий	дуже	

низький ≤ 20	21–40	41–80	81–120	121–180	високий > 180	
1	2	3	4	5	6	7
0,0	0,0	0,0	0,3	23,5	76,2	237,0

табл.2.5 - Характеристика ґрунтів за вмістом рухомих сполук калію

2.4. Сучасні процеси деградації ґрунтів (ерозія, засолення та осолонцювання ґрунтів, дегуміфікація та втрати поживних речовин, військова діяльність).

Багатовікова практика засвідчила, що головним джерелом виживання і процвітання держави є її природні ресурси. Одна з найхвалебніших і найфундаментальніших галузей матеріального виробництва, що виробляє продукти харчування для людей, сировину для промисловості і товари для експорту, розвивається в основному на основі використання земельних ресурсів. Земельні ресурси характеризуються розмірами і якістю території, тобто рельєфом, ґрунтовим покривом і різними іншими природними умовами.

Ґрунтовий покрив Землі - найважливіший компонент наземних екосистем, збереження і примноження якого є найважливішою умовою біологічної продуктивності природних ландшафтів, сільського та лісового господарства.

Ґрунти характеризуються своєю родючістю, тобто здатністю виробляти врожай, але рівень родючості залежить не тільки від природних властивостей ґрунту, а й від розвитку сільськогосподарської практики та умов навколишнього середовища. На процеси ґрунтоутворення впливають такі умови довкілля, як клімат, рельєф, гірські породи, рослинність, ґрунтові води та діяльність людини, які перебувають у тісній взаємодії один з одним.

Державне агентство земельних ресурсів України та державні органи різних галузей на підставі чинних нормативних документів реєструють якість земель в Україні, тобто характеристики сільськогосподарських угідь, такі як якість ґрунту та характеристики, що впливають на продуктивність. Дані про якість земель є невід'ємною частиною Державного земельного реєстру

України (Державного земельного кадастру). Якісний стан земельноліо визначається механічним складом ґрунту (глинистий, суглинковий, супіщаний), еродованістю (слабкоеродований, помірноеродований, сильноеродований), кислотністю та скелетною структурою.

В останнє десятиліття повсюдне використання особливо родючих ґрунтів чорноземів призвело до різкого погіршення якості ґрунтів. Насамперед це пов'язано з ґрунтовим покровом, що втратив характерні для нього саморегулюючі властивості. Потенційна родючість Чорнозем'я (та й інших окультурених ґрунтів) уже не є головним критерієм продуктивності. Вчені Інституту ґрунтознавства та агрохімії Національної академії наук зазначають, що втрата мусу в чорноземі за останні 100 років досягла більш як 30-40%. Зараз стан чорноземів, що знаходяться в обробітку, ставить під загрозу саме їх положення як «царя» ґрунтів, за визначенням В. В. Докучаєва.

Ерозія ґрунтів - водна і вітрова - набула значної частки на території Миколаївської області. Особливо значної шкоди завдає водна ерозія через наявність балок, через які розмивається ґрунт. Унаслідок процесу ерозії різною мірою утворився розмитий ґрунт.

Ерозія ґрунту під впливом води і вітру є серйозною проблемою в Миколаївській області. Водна ерозія особливо небезпечна через наявність ярів, які розмивають ґрунт. У процесі ерозії ґрунти розмиваються різною мірою. Згідно з обласною програмою захисту земель від водної та вітрової ерозії та інших видів деградації земель у Миколаївській області, площа еродованих ґрунтів на сільськогосподарських угіддях становить 1014,3 000 га, що становить 50,1%, з яких 30,6% - слабкоеродовані ґрунти, 15,4% - помірноеродовані, 4% - сильноеродовані та 0,1% - ґрунти. Найбільше еродованих ґрунтів розташовано в Братському, Арбузинському, Доманівському, Вознесенському та Врадіївському районах (68-83,6%), найменше еродованих – в Жовтневому та Снігурівському районах (13,9-19%). Найбільша частка сільськогосподарських угідь із помірно та сильно

еродованими ґрунтами - у Врадіївському і Доманівському (42,7% і 39,6% відповідно).

Середньорічний стік ґрунту в регіоні становить 13,26 тонни на гектар. Найбільший стік ґрунту спостерігається в Доманівському, Арбузинському, Братському, Вознесенському, Первомайському та Врадіївському районах із високим рівнем сівозміни - від 22,8 т/га до 33,3 т/га.

Втрати ґрунту становлять 12,9 т/га. Цей модуль найвищий у Снігурівському, Новобузькому, Жовтневому та Казанківському районах і коливається від 24,2 т/га до 28,6 т/га.

У 1980-х роках регіональними проектно-меліоративними організаціями було розроблено 471,6 проекту на площі 82000 га, які було передано в регіональне управління охорони довкілля. Для запобігання ерозії ґрунтів було запропоновано провести ґрунтозахисну сівозміну на площі 107990 га, з яких 103175 га було виділено в натурі, крім того, 1796 га було призначено для постійної рекультивації, з яких 1694 га було фактично рекультивовано.

Це мало вирішальне значення для розвитку інженерної інфраструктури (протиерозійних і водогосподарських споруд). Так, було збудовано 477,3 км каналів і 33,2 км доріг. Крім того, було збудовано 87 км стін, 59 споруд дренажних каналів, 67 протиерозійних ставків, 21,4 км річкових захисних дамб і 1736 га терасірованих схилів.

Однак розпочата в Україні земельна реформа сповільнила процес реалізації проектів з контурної організації меліорації території. Проект, раніше розроблений у межах територіальної організації контурної меліорації, втратив своє функціональне призначення, оскільки землю передали у приватну власність громадянам регіону, унаслідок чого її розділили на окремі ділянки (масиви), які виділили юридичним особам на землі.

Більшість власників або користувачів землі, всупереч вимогам розумного землекористування, розпоряджаються на власний розсуд, без проектів з організації території.

На думку експертів, необхідно розробити закон про вилучення деградованих і непродуктивних земель із ріллі, а також закон про вилучення та захист деградованих і непродуктивних земель із ріллі, на додачу до чинного Закону про охорону земель і Закону про державне управління використанням та охороною земель.

Для реалізації Закону про охорону земель і ґрунтів, зокрема Земельного кодексу України, необхідно використовувати набір стандартів і механізмів правозастосування, зокрема: критерії оптимального співвідношення земель, критерії якісного стану ґрунту, гранично допустимі критерії забруднення ґрунту, стандарти землекористування та деградації ґрунтів.

На додаток до викладених напрямів розв'язання проблем ґрунтового законодавства необхідні заходи щодо посилення спрямованості закону, що регулює правову систему орендованих земель, на збереження ґрунтів. Оскільки цей вид землекористування широко поширений у період земельної реформи, законодавство про оренду потребує, насамперед, ефективного механізму для додання зобов'язань зі збереження ґрунтів з боку орендарів та їх перевірки.

Те саме стосується врахування родючості ґрунтів у правовому врегулюванні перетворення земель, пов'язаного зі зміною власника, використання землі в якості застави, кредитної та грошово-кредитної політики, визначення пільгового оподаткування, зокрема, у практиці застосування Податкового кодексу України. «Це слід вважати основним джерелом фінансових ресурсів для здійснення ґрунтозахисних заходів: зверніть увагу на деякі положення закону, що застаріли і потребують змін; для багаторічних насаджень від грошової оцінки - 0,03%.

Для відтворення збереження родючості ґрунтів, збереження довкілля у сприятливому для здоров'я людини стані необхідно проводити такі заходи:

- оптимізація структури посівних площ і дотримання науково обґрунтованої сівозміни;

- використання протиерозійних організацій, господарських, агротехнічних, лісогосподарських, меліоративних заходів і гідротехнічних споруд;

- пестицидні обстеження ґрунтів для управління родючістю; - очищення кадегерованих земель і збереження непродуктивних дегерованих земель;

- підтримання балансу доступних поживних речовин для рослин;

- збереження сильно змитих і розораних сільськогосподарських угідь на стрімких схилах понад 5-7° на стрімких схилах понад 5-7°;

- актуалізація даних ґрунтового обстеження минулих років;

- вапнування кислих ґрунтів і гіпсування засолених ґрунтів.

Законом України від 4 червня 2009 року внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Земельного кодексу України, Законів України «Про землеустрій» та «Про охорону земель» в частині охорони родючості ґрунтів. Розроблення проєктів землеустрою щодо сівозміни та еколого-економічне обґрунтування землеустрою забезпечує охорону земель і збереження родючості ґрунтів.

3. ОПТИМІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.

Сільське господарство є ключовою галуззю економіки Миколаївської області, яка характеризується значним потенціалом у виробництві зернових, олійних культур та іншої агропродукції. Проте ефективне використання земель сільськогосподарського призначення вимагає комплексного підходу, що враховує кліматичні умови, особливості ґрунтів та сучасні агротехнології. Нижче розглянуто основні напрями оптимізації цього процесу.

3.1. Необхідні зміни в структурі посівних площ.

Аграрний ландшафт Миколаївської області, розташованої на півдні України, протягом десятиліть зазнав значних трансформацій. Ця метаморфоза є не просто відображенням зміни методів ведення сільського господарства, але глибоко вкорінена в історичному контексті, технологічному прогресі та соціально-економічних факторах. Історично характеризуючись традиційними методами землеробства, регіон став свідком змін, які переосмислили його сільськогосподарську практику, вибір культур і землекористування. Розуміння цих подій має вирішальне значення для розуміння наслідків для місцевої економіки, біорізноманіття та сільських громад. У цьому есе буде проаналізовано історичний контекст агроландшафтів Миколаєва, досліджено фактори, що сприяють трансформації сільськогосподарських територій, і оцінено вплив цих змін на довкілля, економіку та суспільство.

Для усвідомлення трансформації агроландшафтів Миколаївської області необхідно враховувати її історичний контекст. Традиційно сільське господарство в Миколаєві базувалося на стародавніх методах, які наголошували на сівозміні, ручній праці та місцевих знаннях, що передавалися з покоління в покоління. Пшениця, ячмінь, соняшник і кукурудза були основними культурами, які не тільки слугували основними продуктами для місцевого споживання, але також відігравали життєво важливу роль у регіональній економіці, роблячи значний внесок у місцеву та національну

сільськогосподарську продукцію. Колективізація за радянських часів, здійснена наприкінці 1920-х років, ознаменувала поворотний момент у сільськогосподарській практиці. Державний контроль над землею та виробництвом призвів до заснування колгоспів, які часто ставили пріоритет над якістю над кількістю. Цей зсув порушив традиційні методи ведення сільського господарства, що призвело до занепаду місцевих знань і практик і, зрештою, призвело до гомогенізації рослинництва. Історичні події, у тому числі розпад Радянського Союзу, ще більше посилили ці зміни, оскільки фермерам довелося орієнтуватися в ринковій економіці з обмеженими ресурсами та підтримкою, створивши основу для нинішнього ландшафту сільського господарства Миколаєва.

Трансформацію посівних площ у Миколаївській області можна пояснити кількома взаємопов'язаними факторами, зокрема технологічним прогресом, економічними зрушеннями та змінами політики. Впровадження передового сільськогосподарського обладнання та машин революціонізувало практику ведення сільського господарства, дозволивши підвищити ефективність і продуктивність. Механізація сприяла переходу від трудомістких методів до більш раціоналізованих операцій, дозволяючи фермерам обробляти більші площі з меншою кількістю робітників. Крім того, економічні зрушення, включаючи глобалізацію та мінливі вимоги ринку, вплинули на вибір сільськогосподарських культур і землекористування. Фермери все більше переходять на вирощування товарних культур, таких як соняшник і соя, які пропонують вищу норму прибутку порівняно з традиційними продуктами харчування. Ця зміна часто зумовлена необхідністю залишатися конкурентоспроможною на глобальному ринку. Крім того, урядові ініціативи, спрямовані на реформування сільськогосподарського сектора, включаючи субсидії на сучасне обладнання та навчальні програми для фермерів, відіграли вирішальну роль у сприянні цій трансформації. Ця політика заохочувала впровадження сучасних

сільськогосподарських методів і сприяла зміні конфігурації культивованих площ у всьому регіоні.

Наслідки змін посівних площ у Миколаївській області є багатограними та впливають на біорізноманіття, місцеву економіку та соціальні структури. З екологічної точки зору перехід до практики монокультури призвів до зменшення біорізноманіття, що ставить під загрозу екосистемні послуги регіону. Така гомогенізація сільськогосподарських культур може погіршити здоров'я ґрунту та збільшити вразливість до шкідників і хвороб, загрожуючи довгостроковій стійкості сільського господарства. В економічному плані місцеві фермери стикаються як з можливостями, так і з проблемами. У той час як деякі отримали вигоду від підвищення врожайності та доступу до ширших ринків, інші борються зі зростанням витрат і нестабільністю світових цін. Ця економічна невідповідність призвела до поляризації в сільськогосподарському секторі, де більші ферми процвітають, а менші можуть бути підштовхнуті до фінансової нестабільності або банкрутства. У соціальному плані трансформація сільського господарства вплинула на сільські громади, що призвело до міграційних тенденцій, оскільки молоді покоління шукають можливості в містах, залишаючи позаду старіюче населення. Цей демографічний зсув створює проблеми для майбутнього ведення сільського господарства та розвитку сільської місцевості в Миколаєві, оскільки живі місцеві знання та зв'язки між громадами ризикують розірвати.

3.2. Впровадження протиерозійних заходів.

Ерозія ґрунтів є природним процесом, за якого верхній шар ґрунту втрачається під впливом води, вітру або людської діяльності. У Миколаївській області складаються такі чинники, що сприяють посиленню ерозії:

- **Інтенсивне землеробство:** Широке використання сільськогосподарської техніки в поєднанні з одноманітними культурами спрощує процес виснаження ґрунту. Це призводить до погіршення структури ґрунту і, як наслідок, до його більшої схильності до ерозії.

- **Зміна клімату:** Зміни в кліматичних умовах регіону, такі як збільшення кількості опадів і коливання температур, створюють додаткові ризики для ґрунту. У періоди сильних дощів забруднені води можуть забирати верхній шар ґрунту на великі відстані.

- **Ландшафтні зміни:** Будівництво, вирубка лісу та інші зміни в ландшафті також сприяють ерозії. Забудова сільськогосподарських угідь і знищення природних перешкод збільшують швидкість стоку води, що зі свого боку погіршує стан ґрунтів.

Ерозія ґрунтів несе за собою низку негативних наслідків як для екології, так і для економіки регіону. Втрата родючих земель призводить до зниження врожайності, підвищення витрат на сільське господарство і скорочення доходів фермерів. Це також загрожує продовольчій безпеці, що критично для України.

Екологічні наслідки включають погіршення стану водойм, оскільки елементи ґрунту, що виносяться, забруднюють води. Це може негативно позначитися на рибних запасах і здоров'ї екосистеми загалом. Ба більше, зниження рівня гумусу погіршує функцію ґрунту як вуглецевого акумулятора, що сприяє змінам клімату.

Протиерозійні заходи містять у собі набір практик і технологій, спрямованих на запобігання або мінімізацію процесів ерозії. Ці заходи відіграють ключову роль у сталому управлінні природними ресурсами. Вони допомагають зберігати структуру ґрунту, підтримувати його родючість і захистити водні ресурси від забруднення.

Існує кілька видів протиерозійних заходів:

- **Агролісівницькі практики:** Включають посадку дерев і чагарників у поля. Ці рослини уповільнюють швидкість вітру і води, тим самим зменшуючи ймовірність ерозії.

- **Зміцнення схилів:** На схилах можна застосовувати спеціальні бар'єри і тераси, які уповільнюють потік води.

- Сівозміна: Практика зміни культур, яка сприяє відновленню вмісту поживних речовин у ґрунті та запобігає виснаженню.
- Мінімальний обробіток ґрунту: Використання технологій, що знижують обробіток ґрунту, дає змогу зберегти його структуру та захистити від ерозії.

У світі є безліч прикладів успішного застосування протиерозійних заходів. Наприклад, у деяких країнах Південної Америки активне впровадження агролісоводчих систем на тлі різкого спаду родючості ґрунтів продемонструвало позитивні результати. Ці практики не тільки захищають ґрунти, а й покращують біорізноманіття, що є важливим фактором для стійкості екосистем.

3.3. Розширене використання мінеральних та органічних добрив.

Миколаївська область характеризується дуже високою біологічною продуктивністю. У складі земель висока частка чорноземних ґрунтів, що сприяє продуктивному використанню сільськогосподарських угідь. Ґрунти Миколаївської області представлені родючими чорноземними ґрунтами, що переважають у центрі та на північному заході, і чорноземними та темно-каштановими ґрунтами на півдні. [32].

Ці особливості території дослідження відкривають широкі можливості для інвестицій у сільське господарство з метою застосування промислових технологій та високопродуктивного високоефективного обладнання. Зрештою, сільське господарство є другим першим сектором матеріального виробництва в регіоні за обсягом виробництва та зайнятості. Однак навіть такий потенціал не дозволяє Миколаївській області наблизитися до трійки лідерів, навіть до десятки: у 2017 році, за даними Держстату України, Миколаївська область за обсягом валового виробництва сільськогосподарської продукції посідала 17-ме місце, з них рослинництво - 15-те, тваринництво - 22-те [33, с. 205]. Це свідчить про неефективне використання сільськогосподарських земель, тому в регіоні це питання має

особливе значення: станом на 1 січня 2018 року на сільськогосподарські угіддя в регіоні припадало 2458,5 тис. га, далі йдуть ліси та лісові масиви (124,5 тис. га), на третьому місці за площею - водні об'єкти (128,8 тис. га) (табл. 3.1).

Основні види земель та угідь	2015		2016		2017		2017 до 2015, тис. га
	Усього, тис.га	% до загальної площі території	Усього, тис.га	% до загальної площі території	Усього, тис.га	% до загальної площі території	
Сільськогосподарські землі	2458,5	100	2458,5	100	2458,5	100	0
У тому числі:							
1. Сільськогосподарські угіддя	2006,0	81,6	2006,0	81,6	2005,8	81,59	-0,2
З них:							
рілля	1699,2	69,12	1699,5	69,13	1699,7	69,14	0,5
перелоги	3,1	0,12	3,1	1,45	3,1	0,13	0
багаторічні насаження	35,7	1,45	35,7	1,45	35,7	1,45	0
сівожаті і пасовища	268,2	10,91	267,9	10,9	267,9	10,9	-0,3
2. Ліси і інші лісопокриті площі	124,6	5,07	124,5	5,06	124,5	5,06	-0,1
3. Забудовані землі	98,9	4,03	99,0	4,03	99,0	4,0	0,1
4. Відкриті заболочені землі	21,0	0,85	21,1	0,86	21,1	0,86	0,1
5. Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом(піски, яри, кам'яністі місця тощо)	30,8	1,25	31,0	1,26	31,0	1,26	0,2
Території, що покриті поверхневими водами	128,8	5,24	128,8	5,2	128,8	5,2	0

Таблиця 3.1.. Структура земельного фонду Миколаївської області станом на 01.01.2018

Аналіз структури земельного фонду муніципального утворення місто Миколаїв показує, що загальна площа сільськогосподарських угідь за останні

три роки не змінилася і становить 2 458,5 га, проте площа сільськогосподарських угідь зменшилася з 2006,0 тис. га у 2015 році до 2005,8 тис. га у 2017 році, тобто на 0,2 тис. га. (табл. 3.1). Площа орних земель збільшилася на 0,5 тисячі гектарів, але порівняння 2016 і 2017 років свідчить про зменшення на 0,2 тисячі гектарів. Це зниження може здаватися несуттєвим, але слід враховувати загальну тенденцію і зменшення площі цього виду земель. Причиною цих змін є значне використання земель для несільськогосподарських цілей, здебільшого для розбудови міст. Збільшення частки забудованих територій (на 0,1 тис. га) пов'язане з розширенням приватної забудови поблизу великих міст та міських агломерацій, інтенсифікацією житлового будівництва та розширенням меж великих міст. [34, с. 245]. Також причиною змін є збільшення відкритих заболочених земель, земель без та з незначним рослинним покривом.

Результативність сільськогосподарського виробництва значною мірою зумовлена структурою земельних угідь та посівних площ (табл. 3.2).

Показники	Правило розрахунку показника	Роки		
		2015	2016	2017
Коефіцієнт господарського використання землі	Площа с/г угідь / загальна земельна площа	0,82	0,82	0,82
Коефіцієнт розораності території	Площа ріллі / Загальна земельна площа	0,69	0,69	0,69
Коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь	Площа ріллі / Площа с/г угідь	0,85	0,85	0,85
Коефіцієнт використання ріллі	Посівна площа с/г угідь / Площа ріллі	0,92	0,92	0,92
Питома вага культур, що вимагають інтенсивного обробітку	Сума площ інтенсивних культур / Посівна площа с/г культур * 100%	41,6	47,0	44,6

Таблиця 3.2. Показники використання земель сільськогосподарського призначення в Миколаївській області станом на 01.01.2018

Дані таблиці 3.2 свідчать, що коефіцієнт господарського використання землі, що показує частку сільськогосподарських угідь у загальній площі області, залишається незмінним упродовж трьох років. Цей показник є найвищим в Україні і значно перевищує межу екологічної чистоти. Відношення площі ріллі до загальної площі сільськогосподарських угідь

становило в середньому 0,69, що більш-менш відповідає рівню останніх років. Коефіцієнт обробітку сільськогосподарських земель становив 0,85..

Коефіцієнт використання ріллі, який представляє відношення площі посівів до площі ріллі коливається від 0,90 до 0,92. Цей показник 10 років назад складав 0,78, що на 15,2% менше ніж в 2017 році [35, с. 53-61]. Це свідчить про те, що протягом останнього десятиліття стан сільськогосподарських угідь не відповідає вимогам їхнього ефективного використання: у 2017 році частка культур, що потребують інтенсивного обробітку через неповну засіяну площу, була на 6,7% вищою за аналогічний показник 2015 року. У 2009 році ця частка становила 35,7%.

В умовах ринку важливим принципом використання сільськогосподарських земель є економічна доцільність включення сільськогосподарських угідь у виробництво. Основними факторами, що підвищують ефективність використання земель у сільському господарстві, є продуктивність сільського господарства, системи землеробства і продуктивність землі. [34].

На сучасному етапі спостерігається стала тенденція до зниження ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Миколаївській області. Узагальнені дані щодо показників економічної ефективності використання цих земель в області наведені в таблиці 3.3.

Показники	Роки			
	2015	2016	2017	2017 до 2015, %
Площа с/г угідь, тис. га	2006,0	2006,0	2005,8	99,99
Посівні площі с/г культур, тис.га	1563,1	1533,4	1560,0	99,80
Площа, з якої зібрано врожай с/г культур, тис. га				

Культури зернові та зернобобові	948,2	834,2	874,9	92,27
Цукровий буряк(фабричний)	1,5	3,6	2,3	153,33
Соняшник	475,6	558,5	532,6	111,98
Картопля	18,9	19,0	18,9	100
Культури овочеві	19,4	19,1	19,1	98,45
Культури плодові та ягідні	5,0	4,8	4,7	94,0
Урожайність, ц з 1 га				
Культури зернові та зернобобові	30,5	32,7	30,6	100,33
Цукровий буряк(фабричний)	572,4	591,2	423,2	79,93
Соняшник	19,7	20,8	16,4	83,25
Картопля	103,8	141,5	96,8	93,26
Культури овочеві	248,6	263,1	290,2	116,73
Культури плодові та ягідні	71,9	66,7	62,5	86,93
Валовий збір, тис. тонн				
Культури зернові та зернобобові	2896,4	2725,5	2674,6	92,34
Цукровий буряк(фабричний)	85,4	210,4	95,7	112,06
Соняшник	938,7	1162,3	875,8	93,30
Картопля	196,1	268,4	183,0	93,32

Культури овочеві	483,0	500,9	554,5	114,80
Культури плодові та ягідні	35,6	31,1	28,6	80,34
Грошова оцінка одного гектара с/г угідь, тис. грн				
	21967,54	26360,16	27078,16	123,26
Валова продукція сільського господарства в розрахунку на 100 га с/г угідь, тис. грн				
	503,8	672,8	691,1	137,17
Вироблено на 100 га с/г угідь, ц				
Молока	171,4	170,3	170,6	99,5
Приросту великої рогатої худоби	6,3	6,4	6,5	103,17
Вироблено на 100 га ріллі, ц				
Зернових та зернобобових культур	1704,6	1603,7	1573,6	92,31
Цукрових буряків	50,3	123,8	56,3	111,93
Приросту свиней	6,9	5,9	5,5	79,71
Вироблено на 100 га посіву зернових та зернобобових				
Приросту птиці, ц	7,9	8,8	7,1	89,87
Яєць, тис.шт	29962,0	32546,2	28883,3	96,4
Рівень рентабельності (+), збитковість (-), %				
Культури зернові та зернобобові	33,6	34,6	25,7	-

Цукровий буряк(фабричний)	61,1	62,8	50,0	-
Соняшник	0,4	-4,8	-15,1	-
Картопля	7,3	-29,6	-9,3	-
Культури овочеві	40,8	24,0	26,5	-
Культури плодові та ягідні	13,5	-7,3	-11,1	-

Таблиця 3.3. Динаміка економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Миколаївській області, 2015—2017 рр.

За даними таблиці 3.3 можна дійти висновку, що площа сільськогосподарських угідь у Миколаївській області використовується неефективно, хоча у 2015 (2006,0 тис. га) і 2017 (2005,8 га) роках вона була значно більшою. Зменшення площі сільськогосподарських угідь за досліджуваний період призвело до скорочення посівних площ. Так, у 2017 році посівна площа становила 1560,0 тис. га, що на 0,2% менше, ніж у 2015 році. 2017 року структура вирощуваних культур суттєво відрізняється від структури 2015 року, значно скоротилися площі зернових та зернобобових (-73,3 тис. га), плодово-ягідних та плодово-ягідних (-73,3 тис. га), плодово-ягідних (-73,3 тис. га), плодово-ягідних культур (-0,3 тис. га) і цукрових буряків (-1,3 тис. га порівняно з 2016 роком), натомість площа соняшнику зросла на 11,98%, або 57 тис. га у 2017 році порівняно з 2015 роком. Слід зазначити, що соняшник є інтенсивною культурою, яка виносить із ґрунту велику кількість поживних речовин, тому збільшення площі соняшнику без належного дотримання агротехнічних вимог призведе до зниження родючості ґрунту на сільськогосподарських угіддях.

Фізичні масштаби загального збору сільськогосподарських культур свідчать про значне зниження рівня використання сільськогосподарських земель у регіоні. Так, загальний збір зернових і зернобобових культур, соняшнику, картоплі, плодових ягід у 2017 році знизився в середньому на

10,18 відсотка, причому позитивна динаміка спостерігалась лише з двох культур, а саме: загальний урожай цукрового буряка збільшився на 10,3га, а врожай овочів - на 71,5га.

Аналіз ефективності використання земель сільськогосподарського призначення показує, що вартісний показник економічної ефективності чітко залежить від грошової вартості сільськогосподарських угідь. Так, грошова вартість сільськогосподарських угідь у 2017 році становила 27078,16 тис. грн, що на 5110,62 тис. грн, що на 23,26% перевищує грошову вартість одного гектара відповідних земель у 2015 році. Водночас загальний обсяг виробництва на 100 га сільськогосподарських угідь у 2017 році був на 37,17% вищим, ніж у 2015 році. Це свідчить про те, що виробництво повністю залежить від грошової вартості виробничої площі.

Щодо натуральних показників ефективності використання землі, які характеризують рівень використання певних видів сільськогосподарських угідь при виробництві окремих видів продукції рослинництва і тваринництва, то у 2015 році вони теж більші, ніж у 2017 році (див. табл. 3.3.).

Слід зазначити, що виробництво великої рогатої худоби у 2017 році збільшилося лише на 3,17 відсотка порівняно з 2015 роком, що дуже мало порівняно зі станами регіонами, а виробництво свинини у 2017 році знизилося на 20,29 відсотка порівняно з 2015 роком. Здебільшого це пов'язано з тим, що загальний обсяг виробництва тваринницької продукції у 2016 та 2017 роках був дещо вищим за велику рогату худобу, ніж за свиней, що пов'язано із значно меншою часткою кормових культур на загальній посівній площі та погіршенням кормової бази через низькі закупівельні ціни на тваринницьку продукцію.

Про економічну ефективність рослинництва також свідчать показники врожайності за окремими культурами. З таблиці 3 видно, що у 2015 і 2017 роках найбільш рентабельними культурами були зернові та зернобобові, цукровий буряк і овочі, а в 2016 і 2017 роках найзбитковішими - картопля,

плодово-ягідні та соняшник. Це накладає обмеження на структуру посівних площ.

Плоди та ягоди знизилися на 13,07%, цукрові буряки - на 20,07%, соняшник - на 16,75%, картопля - на 6,74%, а врожайність овочевих культур зросла на 16,73% порівняно з 2015 роком, врожайність зернових та м'ясних культур зросла на 0,33%. Однак слід зазначити, що врожайність зернових і бобових культур у 2017 році знизилася на 6,4% порівняно з 2016 роком.

Сьогодні більшість фермерів регіону не мають науково обґрунтованих систем землеробства і домагаються високих врожаїв в основному за рахунок сприятливих природно-кліматичних умов. Врожайність основних культур не відповідає потенціалу флори і фауни.

Як відомо, зібрати вирощений урожай без втрат неможливо, але зменшити його можна завдяки ефективного та раціонального використання техніки та трудових ресурсів [36, с. 80-87].

Всі втрати врожаю можна поділити на такі групи [37, с. 58-65]:

- біологічна (агрономічна) — неправильний підбір відповідних сортів культур відповідно до їхніх біологічних характеристик, неправильне визначення часу збирання врожаю, недостатня боротьба зі шкідниками та хворобами культурних рослин.;
- технічна — дефекти в конструкції машини в цілому або окремих деталей, незадовільний стан агрегату, передчасна заміна зношених деталей і т. ін. Необґрунтовані методи прибирання, порушення оптимального технічного налаштування машини, технічні перебої з різних причин, відсутність потоку під час прибирання, недостатня підготовка поля до прибирання, неправильний поділ поля і т. д.;
- природно-господарська — неправильний вибір ділянки з погляду місця розташування, ґрунту, продуктивності, затримки зі збиранням врожаю, неадекватне обслуговування і постачання збиральної одиниці паливом, водою і транспортними засобами, а також неадекватний контроль якості.;

- економічна — системи оплати праці, що не враховують інтереси всіх працівників у мінімізації втрат врожаю;
- особисті та професійні проблеми - низький рівень кваліфікації працівників і брак знань у виборі найбільш підходящого способу роботи й організації.

Усі перелічені вище причини втрати врожаю в Миколаївській області пов'язані з неефективним використанням сільськогосподарських угідь, що призводить до зниження родючості ґрунтів. Така ситуація може становити загрозу регіональній безпеці Миколаївської області в майбутньому. З огляду на погіршення загальної ситуації з використанням сільськогосподарських земель, зусилля громадськості мають бути спрямовані на припинення негативних процесів у сфері господарського освоєння земель, екологізацію сільського господарства та пошук більш доцільних шляхів збільшення виробництва продуктів харчування.

Останніми роками в Миколаївській області збільшилася площа засолених і вилужених ґрунтів. Слабокислі ґрунти (рН5,1-5,5) займають близько 6,7000га в Миколаївській області, здебільшого на півдні та південному сході. Засолені та солончакові ґрунти займають площу 39,9000га. Більша їхня частина розташована у Жовтневому, Снігурівському, Вознесенському та інших районах, по подолінах великих і малих річок, узбіччями на зрошуваних землях на південному сході. Крім того, в регіоні є близько 200000 га залишкових засолених ґрунтів з низьким вмістом вологи в ґрунтових поглинаючих комплексах. Фізичні властивості цих ґрунтів дуже погані, на їхніх поверхнях утворюється кірка, що утрудняє вирощування сільськогосподарських культур. В основному вони розташовані на території Очаківського, Березанського, Миколаївського, Березнегуватського, Снігурівського та Жовтневого районів [38]. За це відповідають землевласники та землекористувачі, які не дбають про відновлення поживних речовин ґрунту після збирання врожаю та не вживають заходів із захисту сільськогосподарських земель від ерозії та сольового впливу.

Для діагностики ступеня антропогенного навантаження на сільськогосподарські землі найкорисніше спостерігати за показниками родючості, особливо за вмістом гумусу, що є одними з основних компонентів ґрунту. Гумусові сполуки є ґрунтовими акумуляторами поживних речовин і енергії та визначають сільськогосподарські властивості ґрунту (особливо родючість). Динаміка показника вмісту гумусу (табл. 3.4) свідчить про те, що осушення сільськогосподарських земель у Миколаївській області прогресує.

Роки обстеження	Тур обстеження	Площа, тис. га	Вміст гумусу, %	Середньозважений вміст мг на 1 кг ґрунту	
				Рухомого фосфору	Обмінного калію
1986-1990	V	1639,4	3,71	95	167
1991-1995	VI	1436,2	3,41	95	163
1996-2000	VII	1415,4	3,26	91	152
2001-2005	VIII	1040,1	3,22	97	157
2006-2010	IX	1886,3	3,20	104	176
2011-2015	X	1473,2	3,24	110	195

Таблиця 3.4. Динаміка вмісту основних показників родючості ґрунтів за турами обстежень

За даними пестицидних досліджень, проведених у 2011-2015 роках, середньозважений вміст гумусу в шарі ріпаку становив 3,24%, і хоча середньозважений вміст гумусу дещо зменшився з 3,20 до 3,24% (табл. 3.4), з балансу гумусу видно, що осушення ґрунтів Миколаївської області прогресує. Іншими словами, баланс гумусу становить мінус-мінус 0,63 т/га, і цей показник продовжує збільшуватися з кожним роком. Станом на 01.01.2018, згідно з екологічним паспортом, площа деградованих земель у регіоні становить 8,254 тис. га. [39, с. 538-541]. Площа деградованих земель становить 44,72 мільйона гектарів, а площа непродуктивних земель - 4,56 мільйона гектарів. Ці землі необхідно терміново захистити протягом кількох років. Фактична площа маргінальних і деградованих земель уп'ятеро-шість разів більша. Це пояснюється тим, що визначити реальну площу цих земель у теперішній час можна тільки шляхом розмежування та ґрунтового аналізу, з

точки зору державної та приватної власності, непридатності для вирощування сільськогосподарських культур. У 2017 році кошти на ці завдання не виділялися. У Миколаївській області існують ще дві основні причини зниження вмісту гумусу в ґрунті: перша - це наслідок того, що неорганізація гумусу переважає надходження і гуміфікацію свіжою органічною речовиною, і ці втрати називаються біологічними. [40]. Обсяги внесення мінеральних та органічних добрив наведені в таблиці 3.5.

Показник	Роки		
	2015	2016	2017
Мінеральні добрива			
Усього, тис. т	50,0	64,8	82,8
На 1 га посівної площі, кг	55	72	89
Органічні добрива			
Усього, тис. т	111,3	143,0	95,7
На 1га посівної площі, т	0,1	0,2	0,1

Таблиця 3.5. Внесення мінеральних та органічних добрив під посіви сільськогосподарських культур в Миколаївській області

Аналіз таблиці 3.5 показує, що використання мінеральних добрив у 2015-2017 роках не відповідало агротехнічним вимогам. Середня кількість діючої речовини на гектар посівів становить 72 кг, що не задовольняє потреби культур у поживних речовинах для отримання запланованого врожаю та відновлення родючості ґрунту. Водночас викликає занепокоєння тенденція до збільшення внесення мінеральних добрив за зниження внесення органічних добрив. Такий рівень використання добрив у сільському господарстві призводить до від'ємного балансу поживних речовин: нетоварна частина врожаю має залишатися у вигляді органічних добрив, щоб компенсувати дефіцит внесення добрив на рівні 0,1-0,2 тонни на гектар. Солома, подрібнені стебла соняшнику та інші післязбиральні рештки, що знижують щільність

ґрунту та підвищують біологічну активність, створюють умови для підвищення родючості ґрунту після обробки.

На даному етапі існує один основний чинник, який робить використання сільськогосподарських земель у Миколаєві неефективним. Це правовий чинник. До правових чинників належать: відсутність належним чином розроблених і реалізованих загальнодержавних і регіональних програм з охорони й використання земель сільськогосподарського призначення та відновлення родючості ґрунтів; відсутність державного контролю за рівнем використання земель сільськогосподарського призначення в регіоні; порушення Земельного кодексу на найвищому рівні; порушення законодавства про землеустрій, що не враховує конкретних економічних, соціальних та екологічних умов і не обґрунтовує правильне землеустроювання; порушення законодавства. Сюди ж належать незавершені земельні реформи, які не враховують конкретні економічні, соціальні та екологічні умови і не обґрунтовують правильного землеустрою.

РОЗДІЛ 4

ОХОРОНА ПРАЦІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Відповідно до Закону України «Про охорону праці» [42], під час укладання трудового договору роботодавець повинен проінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору. Крім того, відповідно до вказаного Закону, роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці. Серед чималого переліку обов'язків роботодавця, передбаченого статті 13 Закону України «Про охорону праці» є пункт про те, що роботодавець – розробляє і затверджує положення, інструкції, інші акти з охорони праці, що діють у межах підприємства, та встановлюють правила виконання робіт і поведінки працівників на території підприємства, у виробничих приміщеннях, на будівельних майданчиках, робочих місцях відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці, забезпечує безоплатно працівників нормативно-правовими актами та актами підприємства з охорони праці.

Відповідно до статті 27 Закону, нормативно-правові акти з охорони праці включають в собі правила, норми, регламенти, положення, стандарти, інструкції та інші документи, обов'язкові для виконання [42]. Не слід забувати, що, на державному рівні створено цілу армію контролюючих органів, серед яких звісно є й такі, які можуть забороняти, зупиняти, припиняти, обмежувати експлуатацію підприємства у разі виявлення будь-яких порушень чи недоліків у системі охорони праці, тому дотримання та виконання цих правил є обов'язковим.

Крім того, за порушення законодавства про охорону праці, невиконання

розпоряджень посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці юридичні та фізичні особи, які відповідно до законодавства використовують найману працю, притягаються органами державного нагляду за охороною праці до сплати штрафу у порядку, встановленому законом. Максимальний розмір штрафу не може перевищувати п'яти відсотків місячного фонду заробітної плати юридичної чи фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю [43, с. 648].

Нормативно-правові акти з питань охорони праці містяться в Державному реєстрі міжгалузевих і галузевих нормативних актів про охорону праці згідно з Державними нормативними актами з охорони праці. Починаючи з 1992 року, із введенням в дію Закону України «Про охорону праці» міністерства інші центральні органи виконавчої влади втратили право затвердження нормативних актів з питань охорони праці [42]. Нормативні акти з охорони праці, що діють в межах підприємства, затверджуються наказом підприємства. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади надають методичну допомогу з даного питання. Правове регулювання охорони праці в Кодексі законів про працю України міститься в розділі XI «Охорона праці», а також в розділах «Трудовий договір», «Робочий час», «Час відпочинку», «Праця жінок», «Праця молоді» [44, с. 505].

Що стосується основних принципів охорони праці на робочому місці, то перед початком роботи в польових умовах потрібно дотримуватись таких процедур:

- розробити організаційно-технічні заходи щодо забезпечення безпеки праці на період підготовки й проведення польових робіт;
- забезпечити безумовне дотримання вимог Правил з охорони праці у сільськогосподарському виробництві;
- провести інструктажі з охорони праці з усіма працівниками, які будуть задіяні до проведення комплексу польових робіт;
- провести комісійне приймання підготовленої для проведення польових робіт техніки, у тому числі на її відповідність до вимог безпеки праці;

- забезпечити працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям і іншими засобами індивідуального захисту, справним інструментом й інвентарем;

- забезпечити працюючих у польових умовах механізаторів аптечками, питною водою, гарячим харчуванням;

- скласти маршрути пересування з однієї ділянки на іншу;

- припиняти роботи у випадках виникнення загрози життю і здоров'ю працівників. Не допускати до роботи (усувати від роботи) працівників, що з'явилися на роботі в стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння [45, с. 336].

Слід усвідомити кожному, що безпека праці залежить не лише від роботодавців, організаторів сільськогосподарського виробництва, а й від самих виконавців робіт, які, в свою чергу, повинні суворо дотримуватись правил виробничої та трудової дисципліни.

Створення системи охорони праці на підприємстві передбачене Законом України «Про охорону праці». У загальному, законодавство про охорону праці складається з цього Закону, Кодексу законів про працю України, Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Охорона праці в приміщенні, де кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці. Це гарантує Конституція України (ч. 4 ст. 43) [46].

Більш детальні вимоги щодо охорони праці, зокрема охорони праці офісних працівників, містять Кодекс законів про працю, Закон України «Про охорону праці», а також інші підзаконні нормативно-правові акти. У відповідності до вимог ст. 153 Кодексу законів про працю України та ст. 6 Закону України «Про охорону праці» на всіх підприємствах, в установах, організаціях створюються безпечні і нешкідливі умови праці. Забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на власника або

уповноважений ним орган. Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці.

Стаття 158 Кодексу законів про працю України встановлює обов'язок власника або уповноваженого ним органу вживати заходів щодо полегшення і оздоровлення умов праці працівників шляхом впровадження прогресивних технологій, досягнень науки і техніки, засобів механізації та автоматизації виробництва, вимог ергономіки, позитивного досвіду з охорони праці, зниження та усунення запиленості та загазованості повітря у виробничих приміщеннях, зниження інтенсивності шуму, вібрації, випромінювання.

Згідно з ч. 1 ст. 13 Закону України «Про охорону праці» роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці [42].

Робочі місця офісних працівників, обладнані персональними комп'ютерами (далі – робочі місця), повинні відповідати вимогам «Правил охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин», затверджених Наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 26.03.2010 року № 65 (Правила), та «Державних санітарних правил і норм роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин», затверджених постановою Головного державного санітарного лікаря України від 10.12.98 р. [42]. Правила поширюються на всіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності, які у своїй діяльності здійснюють роботу, пов'язану з персональними комп'ютерами, у тому числі на тих, які мають робочі місця, обладнані персональними комп'ютерами і периферійними пристроями. Зазначені нормативно-правові акти встановлюють санітарно-гігієнічні вимоги

до приміщення, в якому розташоване робоче місце, власне до робочого місця, освітлення, рівнів вібрації і шуму, мікроклімату в приміщенні.

Будівлі та приміщення, де розміщені робочі місця, повинні відповідати вимогам нормативно-технічної та експлуатаційної документації виробника персональних комп'ютерів. Будівлі та приміщення, де розміщені робочі місця операторів, мають бути не нижче другого ступеня вогнестійкості. Для всіх будівель і приміщень, де знаходяться робочі місця, повинно бути визначено клас зони згідно з наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці 40.1-1.01-97. Не дозволяється розташування приміщень з робочими місцями у підвалах і цокольних поверхах. Площа приміщення має бути не менше 6,0 кв. м. із розрахунку на одне робоче місце, а об'єм – не менше 20,0 куб. м. Віконні прорізи приміщень для роботи з персональними комп'ютерами мають бути обладнані регульованими пристроями (жалюзі, завіски, зовнішні козирки). Для внутрішнього оздоблення приміщень з персональними комп'ютерами слід використовувати дифузно-відбивні матеріали з коефіцієнтами відбиття для стелі 0,7-0,8, для стін 0,5-0,6. Покриття підлоги повинне бути матовим з коефіцієнтом відбиття 0,3-0,5.

Поверхня підлоги має бути рівною, неслизькою, з антистатичними властивостями. Забороняється для оздоблення інтер'єру приміщень з персональними комп'ютерами застосовувати полімерні матеріали (деревинно-стружкові плити, шпалери, що миються, рулонні синтетичні матеріали, шаруватий паперовий пластик), що виділяють у повітря шкідливі хімічні речовини [43, с. 648].

Приміщення можуть обладнуватись шафами для зберігання документів, магнітних дисків, полицями, стелажми, тумбами тощо з урахуванням вимог до площі приміщень. Заземлені конструкції, що знаходяться в приміщеннях, де розміщені робочі місця (батареї опалення, водопровідні труби, кабелі із заземленим відкритим екраном), мають бути надійно захищені діелектричними щитками або сітками з метою недопущення потрапляння

працівника під напругу [44].

Приміщення, де розміщені робочі місця, мають бути оснащені системою автоматичної пожежної сигналізації і вогнегасниками відповідно до вимог чинного законодавства України. Проходи до засобів пожежогасіння мають бути вільними. У приміщеннях, в яких розташовані робочі місця, слід щоденно робити вологе прибирання. Крім того, ці приміщення мають бути оснащені аптечками першої медичної допомоги, а при них мають бути обладнані побутові приміщення для відпочинку під час роботи, кімната психологічного розвантаження.

При розміщенні робочих столів з персональними комп'ютерами слід дотримуватись певних правил: відстань між бічними поверхнями персональних комп'ютерів 1,2 м.; відстань від тильної поверхні одного персонального комп'ютера до екрана іншого – 2,5 м. За потреби особливої концентрації уваги під час виконання робіт суміжні робочі місця операторів необхідно відділяти одне від одного перегородками висотою 1,5 — 2 м [47, с. 280].

Конструкція робочого місця користувача персонального комп'ютера має забезпечити підтримання оптимальної робочої пози офісного працівника. Конструкція робочого столу має відповідати сучасним вимогам ергономіки і забезпечувати оптимальне розміщення на робочій поверхні використовуваного обладнання (дисплея, клавіатури, принтера) і документів. Висота робочої поверхні робочого столу має регулюватися в межах 680-800 мм, а ширина і глибина – забезпечувати можливість виконання операцій у зоні досяжності моторного поля (рекомендовані розміри: 600-1400 мм, глибина – 800-1000 мм) [44, с. 505].

Робочий стіл повинен мати простір для ніг заввишки не менше ніж 600 мм, завширшки не менше ніж 500мм, завглибшки (на рівні колін) не менше ніж 450 мм, на рівні простягнутої ноги не менше ніж 650 мм. Робочий стілець має бути підйомно-поворотним, регульованим за висотою, з кутом і нахилу сидіння та спинки і за відстанню від спинки до переднього краю

сидіння поверхня сидіння має бути плоскою, передній край – заокругленим. Висота спинки стільця має становити (300 ± 20) мм, ширина — не менше ніж 380 мм, радіус кривизни горизонтальної площини — 400 мм. Кут нахилу спинки має регулюватися в межах 1-30 градусів від вертикального положення. Відстань від спинки до переднього краю сидіння має регулюватися в межах 260-400 мм [44, с. 505].

Монітор має розташовуватися на оптимальній відстані від очей користувача, що становить 600-700 мм, але не ближче ніж за 600 мм з урахуванням розміру літерно-цифрових знаків і символів. Розташування екрана монітору має забезпечувати зручність зорового спостереження у вертикальній площині під кутом +30 градусів до нормальної лінії погляду працівника. Клавіатуру слід розташовувати на поверхні столу на відстані 100-300 мм від краю, звернутого до працюючого. У конструкції клавіатури має передбачатися опорний пристрій (виготовлений із матеріалу з високим коефіцієнтом тертя, що перешкоджає мимовільному її зсуву), який дає змогу змінювати кут нахилу поверхні клавіатури у межах 5-15 градусів [45, с. 336].

Приміщення для роботи з персональними комп'ютерами мають бути обладнані системами опалення, кондиціонування повітря, або припливно витяжною вентиляцією. У приміщеннях на робочих місцях мають забезпечуватись оптимальні значення параметрів мікроклімату: температури, відносної вологості й рухливості повітря у відповідності до ГОСТ 12.1.005-88, СН 4088-86 [42].

Освітлення приміщення, в яких встановлені персональні комп'ютери, повинні мати природне та штучне освітлення відповідно до державних будівельних норм України П-4-79.

Природне освітлення має здійснюватись через світлові прорізи, орієнтовані переважно на північ чи північний схід і забезпечувати коефіцієнт природною освітленості (КПО) не нижче ніж 1,5%. Розраховується КПО за методикою, викладеною в державних будівельних норм України П-4-79. Штучне освітлення в приміщеннях з робочими місцями має здійснюватися

системою загального рівномірного освітлення.

Зазначення освітленості на поверхні робочого столу в зоні розміщення документів має становити 300-500 лк. Якщо ці значення освітленості неможливо забезпечити системою загального освітлення, допускається використовувати місцеве освітлення. При цьому світильники місцевого освітлення слід встановлювати таким чином, щоб не створювати відблисків на поверхні екрана. Як джерела світла в разі штучного освітлення мають застосовуватись переважно люмінесцентні лампи типу ЛБ. У разі влаштування відбитого освітлення у приміщеннях, де переважним чином працюють з документами, допускається застосування металогалогенних ламп потужністю 250 Вт.

Устаткування, що становить джерело шуму (АЦП, принтери), слід розташовувати поза приміщеннями, де знаходяться робочі місця. Для забезпечення допустимих рівнів шуму на робочих місцях слід застосовувати засоби звукопоглинання, вибір яких має обґрунтовуватись спеціальними інженерно-акустичними розрахунками. Значення характеристик вібрації на робочих місцях мають не перевищувати допустимі відповідно до ГОСТ 12.1.012-90 [47, с. 280].

Персональні комп'ютери, периферійні пристрої, інше устаткування (апарати управління, контрольно-вимірювальні прилади, світильники), електропроводи та кабелі за виконанням і ступенем захисту мають відповідати класу зони, мати апаратуру захисту від струму короткого замикання та інших аварійних режимів. Під час монтажу та експлуатації ліній електромережі необхідно повністю унеможливити виникнення електричного джерела загоряння внаслідок короткого замикання та перевантаження проводів, обмежувати застосування проводів з легкозаймистою ізоляцією і за можливості, застосовувати негорючу ізоляцію.

У приміщенні, де одночасно експлуатуються понад п'ять персональних комп'ютерів і периферійних пристроїв, на помітному та доступному місці встановлюється аварійний резервний вимикач, який може повністю вимкнути

електричне живлення приміщення, крім освітлення. Персональні комп'ютери і периферійні пристрої повинні підключатися до електромережі тільки за допомогою справних штепсельних з'єднань і електророзеток заводського виготовлення. Не допускається підключати персональні комп'ютери та периферійні пристрої до звичайної двопровідної електромережі, в тому числі з використанням перехідних пристроїв [47, с. 280].

При організації праці, що пов'язана з використанням персональних комп'ютерів, для збереження здоров'я працюючих, запобігання професійним захворюванням і підтримки працездатності слід передбачити внутрішньозмінні регламентовані перерви для відпочинку. Внутрішньозмінні режими праці і відпочинку мають передбачати додаткові нетривалі перерви в періоди, що передують появі об'єктивних і суб'єктивних ознак стомлення і зниження працездатності.

Протягом дня мають передбачатися: перерви для відпочинку і вживання їжі (обідні перерви); перерви для відпочинку і особистих потреб (згідно з трудовими нормами); додаткові перерви, що вводяться для окремих професій з урахуванням особливостей трудової діяльності.

Тривалість обідньої перерви визначається чинним законодавством про працю і Правилами внутрішнього трудового розпорядку. Встановлюються такі внутрішньо змінні режими праці та відпочинку на роботі з 8-годинній денній робочій зміні в залежності від характеру праці: для розробників програм слід призначати регламентовану перерву для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожну годину роботи за персональним комп'ютером; для операторів персональних комп'ютерів слід призначати регламентовані перерви для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожні дві години; для операторів комп'ютерного набору слід призначати регламентовані перерви для відпочинку тривалістю 10 хвилин після кожної години роботи за персональним комп'ютером [47, с. 505]. У всіх випадках, коли виробничі обставини не дозволяють застосувати регламентовані перерви, тривалість безперервної роботи з персональним комп'ютером не повинна перевищувати

4 години. При 12-годинній робочій зміні регламентовані перерви повинні встановлюватися в перші 8 годин роботи аналогічно перервам при 8-годинній робочій зміні, а протягом останніх 4-х годин роботи, незалежно від характеру трудової діяльності, через кожну годину тривалістю 15 хвилин [47, с. 505].

У відповідності до ст. 43 Закону України «Про охорону праці» за порушення законодавства про охорону праці юридичні та фізичні особи, які відповідно до законодавства використовують найману працю, притягаються органами виконавчої влади з нагляду за охороною праці до сплати штрафу в порядку, встановленому законом [42]. Сплата штрафу не звільняє юридичну або фізичну особу, яка відповідно до законодавства використовує найману працю, від усунення виявлених порушень у визначені строки. Максимальний розмір штрафу не може перевищувати п'яти відсотків середньомісячного фонду заробітної плати за попередній рік юридичної чи фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю.

ВИСНОВОК

У магістерській роботі отримано нові результати, що полягають у вдосконаленні теоретичних і практичних підходів до раціонального використання земель сільськогосподарського призначення Миколаївської області. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки і рекомендації:

На основі аналізу сучасного стану землекористування в Миколаївській області виявлено ключові проблеми, зокрема зниження родючості ґрунтів, нерівномірний розподіл земель та недостатній рівень застосування інноваційних технологій. Для їх вирішення запропоновано вдосконалення організаційно-економічних механізмів управління земельними ресурсами.

Доведено необхідність інтеграції екологічних принципів у землекористування. Розроблено підходи до впровадження екологічно орієнтованих методів ведення сільського господарства, що сприятиме збереженню родючості ґрунтів та підвищенню ефективності використання земель.

Обґрунтовано важливість модернізації нормативно-правового регулювання земельних відносин з урахуванням сучасних викликів, таких як зміна клімату та потреба у сталому розвитку аграрного сектору. Запропоновано переглянути чинні нормативи для забезпечення більш ефективного управління земельними ресурсами.

Поглиблений аналіз структури посівних площ показав необхідність змін у напрямку зменшення частки виснажливих культур та збільшення площ під багаторічними травами й іншими гумусоутворюючими культурами. Це дозволить відновити баланс гумусу в ґрунті та стабілізувати агроландшафти.

Впровадження протиерозійних заходів, таких як створення лісосмуг та використання ґрунтозахисних технологій, є ключовим фактором збереження ґрунтового покриву та підвищення продуктивності земель.

Розроблено рекомендації щодо використання органічних і мінеральних добрив для покращення якості ґрунтів, що забезпечить їх довготривалу продуктивність та екологічну стійкість.

Таким чином, результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності управління земельними ресурсами в Миколаївській області, а також впровадження сталих практик землекористування в інших регіонах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Левчук Н.В. Економічна оцінка експорту молокопродуктів Економіст. - 2006. - №2.
2. Калінчик В.М. Ринкова еволюція розвитку молокопереробного під комплексу України Агробізнес сьогодні. - 2005. - №18.
3. Загроза продовольчій безпеці світу / Міністерство закордонних справ України. 2023. 23 листоп. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpesi-svitu>.
4. На розмінованих землях України вже можна виростити 1 млн т зерна / Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 2024. 17 січ. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html
5. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. KSE. Липень 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf
6. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine. Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. FAO. URL: <https://doi.org/10.4060/cc3311en>
7. Жнива-2023: В Україні намолочено 79,2 млн т нового врожаю / Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2023. 29 груд. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zhniva-2023-v-ukrayini-namolocheno-792-mln-tonn-novogo-vrozhayu>
8. Сільське господарство в умовах воєнного часу: другий рік боротьби за виживання. УКАБ.2023. 08 груд. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/silске_gospodarstvo_v_umova_kh_voennogo_chasu_drugiy_rik_borotbi_za_vizhivannya
9. Молочно-товарні ферми вийшли на довоєнні рівні виробництва молока в 2023 році. АВМ. 2024. 16 січ. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/molocno-tovarni-fermi-vijsli-na-dovoenni-rivni-virobnictva-moloka-v-2023-roci>

10. Овочі «борщового набору» в Україні: дефіциту не очікується, проте імпорт можливий. Kurkul. 2023. 6 груд.

URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1523-ovochi-borschovogo-naboru-v-ukrayini-defitsitu-ne-ochikuyetsya-prote-import-mojliviy>

11. У цьому році фермери зібрали 29 млн тонн овочів. У лідерах Житомирщина та Дніпропетровщина/Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2023. 22 лист. URL: <https://minagro.gov.ua/news/ucomu-roci-fermeri-zibrali-29-mln-tonn-ovochiv-u-liderah-zhitomirshchina-ta-dnipropetrovshchina>

12. Інфляційний звіт. Жовтень 2023 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf?v=6

13. Не зважаючи на знищення агросектору Херсонщини: в Україні овочівництво досягло довоєнного рівня. AgroPolit.com. 2024. 11 січ. URL: <https://agropolit.com/news/27382-ne-zvajayuchi-na-znischennya-agrosektoru-hersonschini-v-ukrayini-ovochivnitstvo-dosyaglo-dovoyennogo-rivnya>

14. Нова аграрна політика. URL: <http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/Dep-APK-2022/Prezentatsia.pdf>

15. Україна цьогоріч збільшила експорт агропродукції на 15% – УКАБ. Укрінформ. 2023. 30груд. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3806895-ukraina-cogoric-zbilsila-eksport-agroprodukcii-na-15-ukab.html>

16. Вплив війни на прибутковість сільськогосподарського виробництва», проведене Міністерством аграрної політики та продовольства України за підтримки Глобального фонду зі зменшення ризиків катастроф і відновлення (GFDRR), який адмініструється Світовим банком, та у співпраці з Українським клубом аграрного бізнесу (УКАБ). URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/viyni-na-pributkovist-silskogospodarskogo-virobnitstvavipusk-2.pdf>.

17. Рекомендації Комітетських слухань на тему: «Забезпечення функціонування АПК у 2023 році та особливості проведення весняно-польових робіт в умовах воєнного стану»/Комітет Верховної Ради України з питань аграрної та земельної політики. 2023. 10 квіт. URL: <https://komagropolit.rada.gov.ua/documents/sluhannja/74841.html>
18. Див.: URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/1057-agroprognozi-2024-zemlya-tsini-tendentsiyi>
19. Тенденція скорочення поголів'я ВРХ в грудні 2023 року продовжилась. АВМ. 2024. 15 січ. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/tendencia-skorocenna-pogoliva-vrh-v-grudni-2023-roku-prodovzilas>
20. Сутінки агрохолдингів: як війна змінить сільське господарство України. Mind. 2022. 05 серп. URL: <https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-zminit-silske-gospodarstvo-ukrayini>
21. Половина свиного господарств відчуває дефіцит кадрів. AgroPortal. 2023. 01 груд. URL: <https://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/polovina-svinogospodarstv-vidchuvaye-deficit-kadriv>
22. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. KSE. Березень 2023. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report.pdf
23. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи : міжнародна колективна монографія; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2023. – 571 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf>
24. Методичні рекомендації для здійснення оцінки ризиків та вразливості соціально-економічних секторів та природних складових до зміни клімату. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/386nd1.pdf>
25. Статистичний щорічник України, 2009 рік.

26. Національна доповідь України про збереження біологічного різноманіття. — К.: Мінеко безпеки, 1997.
27. Ґрунти Миколаївської області. — Одеса : Маяк, 1969.
28. Ґрунтознавство з основами геології : [навч. посіб.] / [О. Ф. Гнатенко, М. В. Капштик, Л. Р. Петренко, С. В. Вівицький]. — К. : Оранта. — 2005.
29. Жуков А. И. Регулирование баланса гумуса в почве / А. И. Жуков, П. Д. Попов. — М. : Росагропромиздат, 1988.
30. Городній М. М. Агрохімія : [підручник] / Городній М. М., Бикін А. В., Нагаєвська Л. М. ; за ред. М. М. Городнього. — К. : Арістей. — 2008.
31. Борисов В. М. Справочная книга по химизации сельского хозяйства / [Под ред. В. М. Борисова]. — М. : Колос, 1980.
32. Пати́ка В. П. Агроекологічний моніторинг та паспортизація сільськогосподарських земель / В. П. Пати́ка, О. Г. Тараріко. — К. : Фітосоціоцентр, 2002.
33. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Миколаївській області у 2017 році / Управління екології та природних ресурсів Миколаївської обласної державної адміністрації. — Миколаїв, 2018. URL: https://prodecologyportal.kitsoft.kiev.ua/files/docs/Reg.report/Нацдоп_Миколаївська%20область_2016.pdf
34. Сільське господарство України 2017: стат. зб. / За ред. О.М. Прокопенко. — К.: Державна служба статистики України, 2018.
35. Бавровська Н.М. Проблеми використання та охорони сільськогосподарських земель в сучасних умовах / Н.М. Бавровська, О.В. Боришкевич // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. — 2016. — № 1-2.
36. Лазарева О.В. Проблеми підвищення ефективності використання земельних ресурсів / О.В. Лазарева // Економічний вісник Національного гірничого університету. — 2009. — № 3.

37. Бутенко Є.В. Продуктивний потенціал земель та принципи його оцінки в Україні / Є.В. Бутенко, Р.А. Харитоненко // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. — 2017.
38. Причини виникнення втрат врожаю зернових культур. URL: <http://selhoztehnika.com.ua/uk/poradi/prichini-viniknennya-vtrativvrozhayuzernovikh-kultur.html>
39. Котикова О. І. Впровадження заходів по охороні та підвищенню родючості ґрунтів в сільськогосподарських підприємствах / О.І. Котикова, Ю.Г. Заудальська, В.Ю. Глущенко // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2016. — № 9.
40. Екологічний паспорт Миколаївської області 2018 / Управління екології та природних ресурсів Миколаївської облдержадміністрації URL:<http://ecolog.mk.gov.ua/ua/ecoreports/ecopassport/>
41. Кримська Л.О. Земельно-ресурсний потенціал як основа ефективного використання земель сільськогосподарського призначення / Л.О. Кримська, М.О. Коваль // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. — 2013.
42. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 41. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
43. Закон України «Про охорону праці» № 49, Ст. 668. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
44. Пістун І. П. Охорона праці. Законодавство. Організація роботи : *навч. посіб.* / «Тріада плюс». Львів. 2019, с. 648.
45. Батлук В. А., Білінський Б. О., Ковалишин В. В., Мірус О. Л., Основи охорони праці в підрозділах МНС України: *навч. посіб.* «Афіша». Львів. 2020, с. 505
46. Жидецький В. Ц. Основи охорони праці: *підруч.* 3-тє вид., перероб. і доп. «Укр. акад. друкарства». Львів. 2019, с. 336

47. Бедрій Я. І., Геврик Є. О., Кіт І. Я., Мурін О. С., Єнкало В. М.;
Охорона праці: *Навч. посіб.* ред. «Укр. держ. лісотехн. ун-т.». Львів. 2020, с.
280.